

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJU
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

KLARA PAVLINIČ

**Državlјanska vojna in izdajstvo v romanu
Ljudje pod bičem Karla Mauserja**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJU
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

KLARA PAVLINIČ

**Državlјanska vojna in izdajstvo v romanu
Ljudje pod bičem Karla Mauserja**

Diplomsko delo

Mentorja:
prof. dr. Matevž Kos,
doc. dr. Aleksander Bjelčevič

Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Primerjalna
književnost in literarna teorija;
Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Slovenistika

Ljubljana, 2012

ZAHVALA

Kljub vsej moji zagnanosti ta naloga nikoli ne bi izgledala vsaj približno spodobno brez izdatne pomoči in opore profesorjev, strokovnjakov in prijateljev, ki jih imam srečo poznati v življenju. Njim veljajo naslednje besede zahvale.

Mentorjema profesorjema dr. Matevžu Kosu in dr. Aleksandru Bjelčeviču sem iskreno hvaležna za vse strokovno vodstvo. Za pronicljive namige, za vprašanja, ki so me zbegala in hkrati pokazala na nove vidike obravnavane teme, pa tudi za dobro voljo, pripravljenost in smisel za humor. Nekateri starejši študentje so mi rekli, da je dober mentor že pol naloge. Kaj sta potem šele dva!

Pri prebijanju skozi zgodovinske vozle in zagate bi rdečo nit izgubljala kot po tekočem traku, če mi ne bi na pomoč priskočil mag. Jurij Pavel Emeršič, odličen zgodovinar in hodeča enciklopedija (brez dvoma mnogo bolj zabavna od vsake napisane). Hvaležna sem mu za ves čas, za iz rokava stresene informacije ter iz predalov potegnjene zgodovinske vire, pa tudi za odgovore na vsa tista vprašanja, ki z mojo nalogo niso imela direktne povezave, so se pa ob pisanju odprla in grizla mojo radovednost.

Poleg virov, literature in strokovnega vodstva pa je izrednega pomena tudi vsaka skodelica kave, ki se znajde ob računalniški tipkovnici, pa vsak pomirjujoč nasmeh in objem, stavek spodbude, ob lenobnih dneh pa tudi brca v rit, ki te spravi k delu. Dragemu možu Petru hvala, ker si je vzel čas za vse omenjeno! Hvala pa tudi staršem in sestrama, ki so bili tekom študija večkrat soočeni s panično, neprespano in tečno študentko, ki jo je zaradi lastne malomarnosti čas grabil za vrat. Odlično so prenašali njene muhe in s tem pripomogli lep kos tudi k napisani diplomski nalogi.

Nenazadnje pa hvala tudi vsem ostalim prijateljem; Mateji za skupno nočno prebiranje *Ljudi pod bičem*, Nadji za prevod izvlečka, Žigu za glasbeno spremljavo, Katji za skupne ure študiranja, Barbari in Urški za spodbudna sporočila in sproščujoče kavice, pa seveda vsem sošolkam, s katerimi smo čakajoč na izpite pred kabineti in predavalnicami skupinsko presedele marsikatero uro, med pisanjem naših diplom in opravljanjem še zadnjih izpitov pa dihale že skoraj v en dih.

Iz srca hvala vsem!

Izvleček

Državljska vojna in izdajstvo v romanu *Ljudje pod bičem* Karla Mauserja

Naloga se ukvarja s trilogijo *Ljudje pod bičem* avtorja Karla Mauserja, v kontekstu katere obravnava pojem izdajstva (predvsem v obdobju slovenske državljanske vojne). V prvem delu se osredotoča predvsem na zgodovinsko dogajanje na Slovenskem v omenjenem času (pri tem je poseben poudarek namenjen razmerju partizani – domobranci ter ciljem obeh), nato pa se loti še problematizacije izdajstva. Tu poskuša ločevati med izdajo naroda, sočloveka in samega sebe, med tremi vrstami izdaje, ki se lahko med seboj tudi prepletajo. Sledi Mauserjeva biografija ter pregled avtobiografskih elementov njegovega pisanja (med njimi glede pomembnosti za omenjeno trilogijo izstopa avtorjeva izkušnja bitke na Turjaku), za njo pa obnova romana. Za tem sledi natančna karakterizacija oseb; v trilogiji nastopajo trije glavni protagonisti (Silva, Viktor in Blaž), od katerih prva dva tekom zgodbe doživita preobrat od zagovornikov do ostrih kritikov OF, medtem ko Blaž skozi celoten roman ostaja oportunist. Ostali literarni liki se po večini lahko razdelijo na »bel« in »rdeč« tabor. Njihove osebnosti se tekom romana načeloma psihološko močno razvijajo, le za tabor komunistov je karakterizacija večinoma dokaj črna in neposredna. Zgodba trilogije poskuša predstavljati osebne zgodbe malega človeka, ki je v času vojne trpel zaradi trpinčenja okupatorjev, pa tudi domačih vojsk. Skozi oči slehernika kaže na to, da je izdajstvo odvisno od konteksta in tudi zornega kota, s katerega ga gledamo oziroma obsojamo. Kot rdečo nit sploh proti koncu romana opazamo misel, da je konec koncev najbolj pomembno »ostati človek«.

Ključne besede: izdajstvo, državljanska vojna, Mauser, partizani, domobranci.

Abstract

Civil war and betrayal in the novel *People under the Whip* by Karl Mauser

The final seminar paper deals with *People under the Whip* trilogy by Karl Mauser and with its connection to the concept of betrayal (especially during the Slovenian Civil War). The first part focuses on the historical developments in Slovenia in that time (with an emphasis on the relationship between the partisans and the home guards and on the goals of both groups) and also on the betrayal. Here it tries to distinguish between the betrayal of the nation, other people and ourselves; between the three types of betrayal that can also interact with each other. The final seminar paper continues with Mauser's biography and overview of autobiographical elements in his writing (including the importance of author's experience of battle at Turjak for said trilogy) and with the summary of the novel. This is followed by the detailed characterization of characters; the three main protagonists appear in the trilogy (Silva, Victor and Blaze) of which the first two change from the defenders to harsh critics of the Liberation Front during the story while Blaz remains an opportunist throughout the whole novel. Other characters for the most part can be divided into the "white" and the "red" camp. Their personalities develop over the course of the novel, only the characterization of the communist camp stays mostly black and very direct. The trilogy tries to introduce personal stories of ordinary people who suffer under the occupiers as well as under the domestic armies in time of war. Through the eyes of an ordinary man it shows that the betrayal depends on the context and perspective from which we look at it and judge it. As the main theme, especially at the end of the novel, one can distinguish the thought that the most important after all is "to stay human".

Keywords: betrayal, civil war, Mauser, partisans, home guards.

UVOD	1
1. ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE.....	2
1.1 HITER PREGLED ZGODOVINSKEGA DOGAJANJA, BISTVENEGA ZA RAZUMEVANJE PROBLEMATIKE.....	2
1.2 IDEJNA OSNOVA OSVOBODILNE FRONTE NA ENI IN MEŠČANSKIH POLITIKOV NA DRUGI STRANI	6
1.3 KOMUNIZEM IN KATOLIŠKA VERA.....	8
1.4 PROBLEMATIKA IZDAJSTVA V OBDOBJU DRUGE SVETOVNE VOJNE NA SLOVENSKEM.....	8
1.5 KAJ SI KOMU IZDAL?.....	11
2. PROBLEM POJMA IZDAJSTVO	12
3. KAREL MAUSER IN NJEGOVO ŽIVLJENJE	14
4. AVTOBIOGRAFSKI ELEMENTI V MAUSERJEVEM PISANJU	20
5. MAUSER IN IZDAJSTVO	21
6. TRILOGIJA LJUDJE POD BIČEM.....	23
6.1 GENEZA ROMANA LJUDJE POD BIČEM	23
6.2 VPLIV BORISA PASTERNAKA IN DR. ŽIVAGA NA LJUDI POD BIČEM.....	26
6.3 VSEBINA TRILOGIJE LJUDJE POD BIČEM	27
6.4 KRATKA ANALIZA DELA	33
6.5 NEKAJ IDEJ IZ TRILOGIJE, VEZANIH NA IZDAJSTVO IN DRŽAVLJANSKO VOJNO.....	34
6.6 KARAKTERIZACIJA OSEB	35
6.6.1 SILVA MIKLAVC	36
6.6.2 VIKTOR ŽALAR	38
6.6.3 BLAŽ BREGAR	39
6.6.4 LADO RAZPET – KOSTJA.....	40
6.6.5 NATAŠA RAZPET/BREGAR.....	41
6.6.6 KOMUNISTIČNA PARTIJA (SAŠA, CESTNIK, ŽELAK ...)	42
6.6.7 PRIPADNIKI DOMOBANCEV (STRŽINAR, OFICIR SAVŠEK, FRANCE REKAR ...)	43
6.6.8 CERKVENI KROGI (NEŽA, DUHOVNICI ...)	43
6.7 PROTAGONISTI TRILOGIJE KOT (NE)IZDAJALCI.....	44
6.7.1 IZDAJSTVO NARODA OZIROMA SKUPNOSTI.....	44
6.7.2 IZDAJSTVO POSAMEZNIKA	47
6.7.3 IZDAJSTVO SAMEGA SEBE.....	48
7. ZAKLJUČEK.....	50
8. VIRI IN LITERATURA	52
IZJAVA O AVTORSTVU	53

UVOD

Z izdajstvom se v svojem življenju srečujemo neprestano. Že v ranem otroštvu nas starši učijo, da je treba biti zvest svoji besedi, svojim prijateljem, svoji družini ... Tako se zavest o pozitivni zvestobi na eni in negativnem izdajstvu na drugi strani že zelo kmalu ukorenini v naše misli. Hkrati kmalu začnemo spoznavati bolečino ob izdaji, ki je gotovo največja takrat, ko te izda nekdo, ki ga imaš rad.

Izdajstvo pa ni povezano le z vsakim posameznikom; pogosto postane tudi stvar celotne skupnosti. V šoli se že kmalu učimo o izdajalcih, katerih dejanja so odločala celo izide pravih vojn in tako se začnemo zavedati, da je izdaja lahko mnogo več kot nekaj, kar razbije prijateljstvo ali zgolj pokvari dan. Lahko namreč uniči ali spodje cel narod.

Včasih pa je za takšno spodjedanje dovolj že to, da narod zaradi izdaj in obsodb ne uspe najti pomiritve s svojo preteklostjo; prav to se je zgodilo slovenskemu narodu, ki še vedno ni našel poti, po kateri bi lahko zapustil bolečino preteklih let ter se svoboden napotil proti prihodnosti. In za vse to so na neki način kriva prav izdajstva v naši polpretekli zgodovini. So vedno aktualna tema, ki nikoli ne zastara. Pojavljajo se v časopisih, v komentarjih bralcev, v vsakdanjih pogovorih ob kavi, v razpravah v parlamentu, pa tudi v poeziji, v črticah in romanih ...

Enega takšnih romanov si bomo ogledali tudi v tej nalogi. Mauserjeva trilogija Ljudje pod bičem je roman, ki se neprestano vrti okoli vprašanja izdaje. Delo je zanimivo že zato, ker je bilo pri nas toliko let prepovedano. Dotika se dogajanja na Slovenskem tik pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej ter poskuša osvetliti nekatere dogodke, na katere se je takoj po vojni poskušalo pozabiti. V pričujoči nalogi si bomo pogledali nastanek trilogije in se posvetili natančni karakterizaciji oseb ter jih poskušali povezati z (ne)izdajstvom, za katerega bomo ugotovili, da obstaja v različnih oblikah. Zanimalo nas bo, kako se liki z izdajstvom soočajo, kaj o njem mislijo ter kako presojujejo dejanja, povezana z njim. Še pred tem bomo na kratko opredelili pojem izdajstva ter si pogledali tudi nekaj zgodovinskih dejstev, v luči katerih nam bo morda lažje (ali pa tudi ne) presojati morebitno krivdo Mauserjevih literarnih junakov, nekaj pa bomo povedali tudi o avtorju romana Karlu Mauserju, ki je na Slovenskem z izjemo starejših bralcev Mohorjevih večernic verjetno slabo poznan.

1. ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE

Ker bomo v nadaljevanju natančno obravnavali trilogijo, ki se nanaša na prav specifičen čas slovenske zgodovine, bomo najprej pogledali (zaradi zgoščenosti nekoliko okorno) zgodovinsko dogajanje na Slovenskem med drugo svetovno vojno, nato pa se prav tako na hitro dotaknili še nekaterih zgodovinskih dogajanj, odločitev in idej, ki se navezujejo na temo izdajstva. Ker so določeni dogodki slovenske polpretekle zgodovine še danes predmet raziskovanj in se ob njih včasih celo krešejo mnenja različnih zgodovinarjev, bomo seveda poskušali pregled opraviti čim bolj objektivno, a ob hkratnem zavedanju, da so teme, ki se tičejo izdajstva, pogosto jabolko spora tudi še po skoraj sedemdesetih letih.

1.1 HITER PREGLED ZGODOVINSKEGA DOGAJANJA, BISTVENEGA ZA RAZUMEVANJE PROBLEMATIKE

Prvi aktivni korak v vojno je Jugoslavija storila 25. 3. 1941, ko je podpisala Trojni pakt. Sporazum se ni obnesel; čez dva dni je bil izveden državni udar, na katerega je Hitler 6. 4. odgovoril s krvavim bombnim napadom na Beograd in Jugoslavija se je kmalu znašla v vojni vihri, pa tudi v primežu sosed. Po nemškem napadu sta jo namreč napadli še italijanska in madžarska vojska in vse tri sile so si razkosale ozemlje. Italiji so (od danes slovenskega ozemlja) pripadle Dolenjska, Notranjska in Ljubljana, Nemčiji Gorenjska, Štajerska, Zasavje in Posotelje, Madžarski pa Prekmurje. Jugoslovanska vlada in kralj sta pobegnili v London, vojska pa je bila kmalu razbita. 17. 4. 1941 je država uradno kapitulirala. Osvojitev Jugoslavije je bila eden zadnjih osvajalskih posegov Nemčije pred njenim ključnim napadom na dotedanjo zaveznico Sovjetsko zvezo.

Slovenci na okupiranih območjih so živeli precej odvisno od okupatorja. Nemci so ozemlje le okupirali (niso si ga uradno priključili), izvajali pa so striktni etnocid – njihov cilj je bil izbrisati nacionalno zavest, začeli pa so pri izobražencih. Ti so bili prvi poslani v taborišča ali pa likvidirani, sledili so jim seveda še mnogi drugi. Poleg tega je na nemškem okupacijskem območju veljal nacistični družbeni red (veljali so rasni in drugi nacistični zakoni), izvajala sta se mobilizacija (v nemško vojsko je bilo mobiliziranih okoli 70 000

Slovencev) in izgon prebivalcev (predvsem za namene nemške kolonizacije; izgnanih je bilo okoli 260 000 Slovencev). Slovenščina je bila na javnih mestih prepovedana, krajevna imena ponemčena. Na naših tleh je delovala tudi organizacija Lebensborn, ki je skrbela za odvzem slovenskih otrok in njihovo predajo v nemške družine. Italijani so zasedena območja poimenovali v Ljubljansko pokrajino, ki so jo tudi formalno priključili Kraljevini Italiji. Z namenom pridobivanja naklonjenosti ljudi so dovolili delno avtonomijo v šolstvu, kulturi in znanosti. Slovenski jezik v javnosti je bil dovoljen, v upravi se je začasno uporabljala dvojezičnost ... Madžarska pa je podobno kot Nemčija izvajala dosledno madžarizacijo, uvajala vendsko teorijo, Prekmurcem dovolila le uporabo prekmurščine (ta naj ne bi bila slovenščina), izganjala izobražence, Prekmurje pa prav tako kot Italija tudi uradno priključila Madžarski.

Če se zdi dogajanje na Slovenskem do tod jasno in pregledno, pa se zaplete pri razumevanju odziva Slovencev na okupacijo. V vihravih časih vojne so se namreč začeli prepletati različni interesi, ki niso vedno kazali svojega pravega obraza (to je seveda veljalo za vse v vojno vključene smeri), za povrh pa je povojna zgodovina (tako uradna kot tudi »ilegalna«, torej tista z domobranske strani) marsikaj zamolčala ali pa preveč napihnila, kar pogosto še danes otežuje realni pogled na dogodke. Poglejmo si le nekaj najosnovnejših podatkov.

Ob okupaciji je imela Slovenija oslABLJENO in precej neučinkovito politično vodstvo (karizmatični voditelj SLS Korošec je umrl tik pred začetkom vojne, njegov naslednik Kulovec pa ob Nemškem napadu na Beograd), številni politiki so bili v Londonu, razmere pa nejasne. V odnosu do okupatorjev sta se razvila dva načina delovanja: popoln odpor na eni strani in neke vrste »funkcionalna kolaboracija« z namenom omogočanja kolikor toliko normalnega življenja na drugi. Predstavnica prvega načina je Osvobodilna fronta. Toda ko je OF 27. 4. 1941 v Ljubljani nastajala (takrat še pod imenom Protiimperialistična fronta), še ni izvajala aktivnega odpora. Ta se je začel šele po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. 6. 1941 (Granda 2008: 272). Pri ustanovitvi PiF/OF so sicer stopili skupaj komunistična partija, liberalno krilo Sokolov, liberalni intelektualci, krščanski socialisti in nekateri drugi. Sprva naj bi bilo njihovo delovanje usklajeno med vsemi, po napadu Hitlerja na SZ so se začeli oboroževati (in hkrati prevzemati imena ter simboliko SZ). V Ljubljani so ustanovili Varnostno-obveščevalno službo (tajno policijo pod vodstvom Zdenke Kidrič, ki je delovala v trojkah in se ukvarjala tudi z likvidacijami političnih nasprotnikov), organizirali radio Kričač in časopis Slovenski poročevalec. Poletje 1941 so se razglasili za ekskluzivno enoto gibanja

proti okupatorju in hkrati prepovedali kakršenkoli upor proti okupatorju, ki bi se izvajal izven njihovega okvira (Granda 2008: 272). V tem dogajanju se že skrivajo zametki nedemokratske in monopolne usmeritve znotraj OF, ki se je kasneje še bolj očitno pokazala. Drugi problem pa se je kazal ob programu, ki si ga je OF zastavljala. Jasno je namreč bilo, da med njihovimi cilji niti slučajno ni le osvobodilni boj, ampak tudi komunistična revolucija po zgledu SZ, s tem pa se vsi pač niso strinjali.

V Ljubljanski pokrajini so politiki sprva poskušali življenje narediti čim bolj znosno in zdelo se je, da bo to še najlažje izvedljivo, če bodo v kolikor toliko prijateljskih odnosih z okupatorjem. Pod vodstvom bana Dravske banovine Marka Natlačena je tako nastal Narodni svet, v katerem so sodelovale vse legalne stranke (partija je bila v tem času nelegalna), njihova ideja pa je bila med drugim tudi ta, da bi Nemci zasedli vso Slovenijo in ji nato (kot Hrvaški) podelili status države.

Seveda pa se je pojavil tudi krog ljudi, ki se z okupatorjem niso strinjali, hkrati pa si niso želeli komunistične revolucije. Tako je na primer nastala Slovenska legija, ilegalna vojaška organizacija s konservativnimi stališči, ki se je sprva ukvarjala predvsem z zbiranjem orožja in pa s posredovanjem informacij zaveznikom, imeli so tudi svoje glasilo Svobodna Slovenija. Poleti 1942 je imela Slovenska legija pomembno vlogo pri organizaciji Prostovoljne protikomunistične milice – italijanske MVAC. Liberalna odporniška legija podobnega kova je bila Sokolska legija.

V tem času je OF že začela s svojim bojem proti okupatorju, vendar se je vedno pogosteje dogajalo, da so se partizani nasilno znašali nad ljudmi, agresivno zahtevali hrano in pomoč, novačili nove vojake, vedno pogostejše so bile tudi likvidacije. Poleg tega so se začeli okupatorji znašati nad lokalnim prebivalstvom in so za vsako partizansko akcijo kaznovali običajno ničesar krive ljudi, streljali talce, požigali vasi ... Zaradi vsega tega so se po vaseh začele ustanavljati vaške straže; samoiniciativne skupine, ki so vasi branile pred partizanskim nasiljem in zaradi strahu pred maščevanjem okupatorja pogosto tudi pred njihovim prihodom v vas. Tako je Slovenija počasi, a nezadržno drsela v bratomorno državljansko vojno.

Julija 1942 so Italijani začeli sistematično prečesavati teren (Roška ofenziva), da bi iztrebili partizane. Nad civilnim prebivalstvom se je izvajal strašen teror, Italijani so požigali vasi, streljali talce, ljudi vozili v Gonars in na Rab ... Vrh partije se je v tem času umaknil v Polhograjske Dolomite. Istega leta so slovenski politiki ustanovili Slovensko zavezo, katere cilja sta bila boj proti okupatorju in komunizmu. Zaveza je bila finančno šibka in neenotna,

predvsem pa brez močne vojske. Vedno močnejše pa so bile vaške straže; leta 1943 jih je bilo celo več kot partizanov.

1. 3. 1943 se zgodi podpis Dolomitske izjave – vse politične skupine v OF se podredijo partiji. Le pol leta za tem Italija kapitulira; opremo in orožje nekaterih njenih enot, ki so v času kapitulacije na Slovenskem, dobijo partizani, ki se tudi zelo okrepijo. V tem trenutku brezvladja partizani v navezi z Italijani tudi obračunajo s četniki v Grčaricah in pa z vaškimi stražami na Turjaku. Prav slednja bitka je izredno pomembna za razumevanje Mauserjevega romana. Po tem, ko so se stražarji teden dni upirali partizanom in so imeli slednji ogromne izgube, stražarji pa relativno majhne, jim je v gradu začelo že drastično primanjkovati živeža, predvsem pa vode (partizani so bombardirali grajski vodnjak, grad pa je bil tako in tako obkoljen). Na koncu je k dokončni predaji že tako uničenega in izstradanega gradu prispeval še »dvojni agent«, ki je pomagal priti na grad partizanom s strojnico. Bitka bi pač izzvenela kot vsaka krvava vojna bitka, če ne bi že na licu mesta partizani pobili vse ranjence poražene strani (bilo jih je dobrih 30), več kot 60 ujetnikov z gradu pa so v okolici Velikih Lašč postrelili še v naslednjih dneh.

Po italijanski kapitulaciji je prej njihovo ozemlje pripadlo Nemčiji. Ljubljansko pokrajino so vključili v svojo cono Jadransko Primorje, prefekt pa je postal ljubljanski župan Leon Rupnik. Rupnik je zaprosil Nemce za pomoč pri ustanovitvi protikomunistične vojske – domobrancev. Nastali so septembra 1943 in sprva imeli precej problemov z nehomogenostjo in ideološkimi razlikami; sestavljali so jih namreč preživeli pripadniki MVAC, vaških straž, Legije smrti, četnikov, pa tudi mnogi mobiliziranci. Orožje so dobili od Nemcev in so veljali za pomožne policijske enote. Eno njihovih danes najbolj poznanih dejanj je prisega na ljubljanskem stadionu; na Hitlerjev rojstni dan 20. 4. 1944 so pri Bogu prisegli, da se bodo bojevali proti komunizmu v zvestobi svojim nadrejenim.

Konec leta 1944 so meščanski politiki v Ljubljani ustanovili Narodni odbor; ta je seveda priznaval slovensko vlado v Londonu. Toda stiki z njo so zaradi nepoznavanja razmer precej slabeli. London se namreč ni zavedal razkola v domačih krajih in pa razsežnosti državljanske vojne ter je pozival domobrance, naj se priključijo OF, poleg tega pa so tudi zavezniške sile partizane priznavale kot pravo vojsko proti okupatorju. Zaradi teh sporov z londonsko vlado se je maja 1945 Narodni odbor razglasil za narodno vlado, četnike in domobrance pa imenoval za slovensko narodno vojsko. Razglasili so slovensko državo, zaveznike pa pozvali, naj zasedejo naše ozemlje in preprečijo vzpon komunizma. A

zgodovina je izbrala drugo pot; maja 1945 so partizanske enote in vojska SZ prodirali iz juga in vzhoda ter zasedli Slovenijo, 9. maja pa slavnostno vkorakali v osvobojeno Ljubljano. Svitala se je svoboda, vojne je bilo konec in partizani so slavili svojo zmago. Toda nameni nove komunistične oblasti so bili verjetno mnogo bolj krvavi, kot so si ljudje predstavljali. Tik pred koncem vojne so iz Ljubljane na avstrijsko Koroško bežale trume domobrancev, četnikov in drugih, toda Angleži so jih več 10 000 pod pretvezo vrnili nazaj v domovino, kjer jih je čakala smrt v kočevskih in teharskih brezni. To pa je bil le začetek povojnih žrtev; nova oblast je bila pripravljena za vsako ceno iztrebiti vse, ki so se med vojno obrnili proti njej ali na kakršenkoli drug način zaustavljali načrtovano revolucijo, in pri tem je uporabljala vsa razpoložljiva sredstva.

1.2 IDEJNA OSNOVA OSVOBODILNE FRONTE NA ENI IN MEŠČANSKIH POLITIKOV NA DRUGI STRANI

Za natančnejše razumevanje dogajanja si pogledjmo še nekaj nekoliko bolj teoretičnih izhodišč v državljanski vojni udeleženih strani. Te lahko v grobem razdelimo na OF in meščanske stranke in čeprav sta bili obe skupini heterogeni, je bila druga mnogo bolj razdrobljena in manj enotna od OF, predvsem pa je bila njena vizija oziroma ideologija mnogo manj natančno in enotno oblikovana, če je sploh obstajala.

Čeprav je OF sprva veljala za koalicijsko usmerjeno skupino, je v njej že od samega začetka bila vodilna komunistična partija, ta pa je ideološko seveda izhajala iz marksistične filozofije Marxa in Engelsa. Onadva sta si komunizem teoretično zamislila kot enakopravno družbo, v kateri bi bila vsa proizvodnja v skupni lasti; zasebne lastnine ne bi bilo, kajti vse dobrine bi bile last celotne družbe. Vsi ljudje naj bi imeli enak družbeni in ekonomski položaj, delavec pa ne bi bil več ujet v kapitalističen krog revščine. Osnova sistema bi bila visoka produktivnost dela, planski in družbeni nadzor, ukinjeni bi bili družbeni razredi ter razlike med njimi, prav tako ne bi več obstajala država v današnjem pomenu, politične stranke ... Izginile naj bi razlike med mestom in vasjo, fizično delo pa bi se po vrednosti izenačilo z intelektualnim. Poenostavljeno lahko torej tudi idejne cilje partije kot glavnega sestavnega dela OF strnemo v tri zahteve: v odpravo kraljevine, vzpostavitev oblasti delovnega ljudstva

in pa nov družbeni red, v katerem bi lastništvo proizvodnih sredstev prešlo na delavca. Za namen doseganja teh zahtev so se odlično organizirali.

Nasprotno lahko za cilje meščanskih strank označimo ohranitev kraljevine ter kapitalizma – torej starega reda. Na splošno je bila desna stran (kot že omenjeno) zelo heterogena in deljena; leta 1943 nastala skupina domobrancev je na primer zajemala ostanke vaških straž, preostale četnike, mobilizirance, tudi bogoslovce ... Marsikateri meščanski politik tega časa je bil precej naiven, SLS kot vodilni stranki je primanjkovalo jasnosti in odločnosti, v razmerah se je slabo znaša in pogosto demantirala celo samo sebe. Meščanske stranke so ubrale taktiko čakanja. Pričakovale so dolgo vojno in zato predvidevale, da se takoj upreti ni preveč smiselno, ampak je bolje najprej počakati na ugoden trenutek, s čimer bi tudi ohranili marsikatero življenje. (V nasprotju z njimi so komunisti pričakovali hiter razplet vojne, pa tudi socialistično revolucijo v drugih državah, kar jih je še toliko bolj naganjalo k hitrim odločitvam). (Granda 2008: 271) Toda poleg ohranjanja starega reda lahko za »ideologijo« meščanskim strankam pripišemo tudi boj proti komunizmu – v tem času je bil namreč teror, ki se je nekaj let prej začel v SZ, pri nas dobro znan. Poleg tega pa so se določene skupine ljudi, kasneje združene pod imenom domobrancev, ustanovljale izključno zaradi varovanja pred komunističnim nasiljem (vaške straže).

Seveda pa ideja in njena realizacija nista nujno ista stvar. Zagotovo lahko trdimo, da je na obeh straneh prišlo do marsikakšnega zlorabljanja ideje za zasebne namene, prav tako lahko rečemo, da marsikdo ni vedel, kaj pravzaprav poseblja zastava, pod katero se bori (sploh preprosti in večkrat slabo poučeni ljudje, ki so večkrat pristopili kar k tisti vojski, ki je prva prišla v vas novačit borce, ali pa so se odločili glede na osebne pretekle izkušnje z obema stranema in ne glede na ideologijo samo). Glede delovanja OF verjetno lahko predvidevamo, da se večina delavcev ne bi niti najmanj branila enakopravnosti, ki jim jo je obljubljal komunizem. Verjetno pa se je ob tekom vojne vedno bolj odražajoči nameri komunistov, da likvidirajo vse, ki stojijo revoluciji na poti, kdo tudi premislil. Enako se je verjetno marsikdo, ki se s komunistično revolucijo ni strinjal in se je zato pridružil drugi strani, od nje oddaljil ob njeni kolaboraciji z okupatorjem. Toda v splošnem lahko trdimo, da je OF stopila v vojno z željo po upor proti okupatorju, ta upor pa je bil neločljivo povezan s socialistično revolucijo, medtem ko je nasprotna stran želela predvsem ohraniti stari red ter hkrati preprečiti, da bi v naši družbi zavladal komunizem. Ker pa je pri tem določeno vlogo igrala tudi RKC (ter katoliška vera na splošno), si pogledjmo le še nekaj kratkih povezav med njo in komunizmom.

1.3 KOMUNIZEM IN KATOLIŠKA VERA

Verjetno se ob zgodnjem naslovu marsikdo zgolj začudeno namršči ali pa mu na misel pride šaljivi izrek, da je bil Jezus Kristus prvi komunista na Zemlji. Šala ni povsem iz trte izvita. V Apostolskih delih lahko o življenju prvih katoličanov v poglavju z naslovom *Skupna lastnina* beremo: *Množica teh, ki so sprejeli vero, je bila kakor eno srce in ena duša. Nihče ni trdil, da je to, kar ima, njegova last, temveč jim je bilo vse skupno. /.../ Nihče med njimi ni trpel pomanjkanja. Lastniki, ki so prodajali zemljišča ali hiše, so prinašali izkupiček ter ga polagali k nogam apostolov; in sleherni je od tega dobil, kar je potreboval.* (Apd 4, 32-36) In na drugem mestu: *Vsi verni so se družili med seboj in imeli vse skupno. Prodajali so premoženje in imetje ter od tega delili vsem, kolikor je kdo potreboval.* (Apd 2, 44-46) Ta naravnost se zdi popolnoma komunistična, in vendar se je RKC od komunizma precej distancirala. O tem jasno govorijo enciklike, ki sta jih objavila papeža Leon XIII. in za njim še Pij XI. Prvi je napisal okrožnico z naslovom *Rerum Novarum* (v prevodu *Nove stvari*), objavljena je bila 15. maja 1891, torej slabih petdeset let po objavi *Komunističnega manifesta*. V okrožnici je papež izpostavil položaj delavskega razreda, pa tudi zavrnil komunistične rešitve družbenega vprašanja; zasebna lastnina je po njegovem pravica vsakega človeka, družina pa prvotna človeška skupnost, katere pristojnosti država nikakor ne sme prevzeti.

Naslednji papež, torej Pij XI., pa je 19. marca 1937 objavil okrožnico *Divini Redemptoris* (v prevodu *Božanski Odrešenik*), ki je še mnogo bolj neposredna. V njej papež obsodi komunizem, ki po njegovo zavrača, kar je v človeštvu svetega: zakon, družino in sploh osebo in državo. Okrožnica sporoča katoličanom, da je komunizem slaba ureditev ter jih poziva, naj z njim se sodelujejo.

1.4 PROBLEMATIKA IZDAJSTVA V OBDOBJU DRUGE SVETOVNE VOJNE NA SLOVENSKEM

Na prvi (in zelo splošen) pogled se zdi, da problema z določanjem izdajalcev pravzaprav ni. Beli (če uporabimo »barvno terminologijo«) so sodelovali z okupatorjem, torej so nesporno izdajalci, rdeči so se borili proti njim, torej oni izdajali zagotovo niso. Vendar

nekoliko podrobnejše razmišljanje o dogajanju hitro pokaže, da stvari pač niso tako črno-bele, kakor se jih pogosto prikazuje. Domobranci so zares prisegli Nemcem, toda hkrati se pojavljajo ugibanja, koliko nemške vojaške podpore bi jim ostalo, če bi se tej nemški zahtevi uprli. (Pri tem je seveda bistveno vprašanje, za kaj so nemško podporo pravzaprav potrebovali?) Njihov obstoj je bil odvisen od istega okupatorja, ki je mučil in pobijal slovenski narod – boleča resnica. Toda na drugi strani ostaja zavest, da je del Slovencev poznal komunistično ideologijo, posledice komunistične revolucije v SZ in predanost vrha OF tem idejam in je bil pripravljen storiti vse, da se njenemu vplivu izogne. In represivne in koruptivne razmere po koncu vojne so jim na nek način lahko celo v olajševalno okoliščino. Treba je razumeti, da človek leta 1940 pač ni imel takšnega pregleda nad dogajanjem med vojno, kakršnega imamo danes, ko se nam zdi, da je povsem jasno, kdo je »reagiralo pravilno« in kdo »napačno«. Ko se je bilo treba odločiti za »pripadnost barvi«, marsikdo ni imel niti svobodne izbire, kaj šele dovolj informacij, da bi si lahko ustvaril mnenje o vsem. Treba je upoštevati tudi to, da je v začetku vojne pač obstajala čisto realna verjetnost, da bo Hitler iz nje morda izšel kot zmagovalec (in s tega stališča je bila t. i. funkcionalna kolaboracija morda res logična izbira).

Seveda se zdi mnogo pogumnejši direkten upor in popolna nepopustljivost okupatorju. Brez dvoma dejanje, vredno občudovanja. A kakor lahko v dokazu izdajstva domobrancem hitro najdemo manjše in večje pomisleke, se enako zgodi pri občudovanju akcij OF. Ena se skriva že v sami ideološki usmeritvi. Iz zgodovinskih virov vemo, da je med vojno sam Stalin opozoril vrh OF, naj se vendarle nekoliko bolj posveti osvobodilnemu boju in ne zgolj komunistični revoluciji. Z vedenjem, da je bil daleč najpomembnejši cilj voditeljev OF prav slednja, komunistična revolucija torej, se zdi s stališča malega človeka precej krivično izrabiti njegova domovinska čustva in ga popeljati v boj za osvoboditev, ki pa s seboj nosi še marsikaj drugega. Partija je svoje namene po revoluciji morda res obelodanila že na samem začetku, vendar je uradno OF sprva združevala različne skupine, ki za nov družbeni red niso bile vse enako zagrete. Sicer je res, da je socialistična ureditev v teoriji verjetno sanjska za vsakega »malega človeka«, toda po drugi strani je vprašljivo, če so bili ti »mali ljudje« resnično pripravljeni za revolucijo žrtvovati toliko, kolikor je predvideval vrh partije (pri tem imamo lahko na primer v mislih vse politične likvidacije – do januarja 1942 naj bi bilo v Ljubljani in okolici s strani OF in VOS ubitih več kot 120 ljudi (Granda 2008: 273)). Poleg tega lahko v delovanju OF najdemo več akcij, ki pričajo o tem, da boj proti okupatorju le ni bil vedno na prvem mestu; večkrat se je na primer zgodilo, da so napadli četnike, ki so se

ravno pripravljali na napad na Italijane (npr. bitka v Zajčjem vrhu, 9. 7. 1942). In navsezadnje je bil tudi odnos partije (kot glavne pokroviteljice OF) do okupatorjev po mnenju nekaterih vsaj nekoliko dvoumen. Ob prvem napadu Nemčije na Jugoslavijo (v času, ko je pakt Ribbentrop-Molotov še držal), se ji še ni preveč mudilo z aktivnim uporom proti Hitlerju. Prvomajsko prireditev v Trbovljah leta 1941 so na primer organizirali komunisti skupaj z Nemci. Njihovo stališče pa se je z napadom Nemčije na SZ spremenilo (Granda 2008: 271). Ob vsem tem pa še vedno bodejo v oči sezname sodelavcev OF, ki jih je sestavljala ter pošiljala okupatorju bela stran (okupator pa je »osumljence« nato deportiral v taborišča). Zdi se, da vse te informacije mejo med nespornima izdajalcem in junakom vsaj nekoliko zamegljujejo.

Poleg vsega omenjenega pa je pomembno tudi razlikovanje med celotno organizacijo in pa malim človekom kot sicer res njenim sestavnim delom, a hkrati tudi samostojnim individuumom. Krivično je zaradi domobranske kolaboracije vsakogar, ki se je boril na njihovi strani, označiti za izdajalca, nič manj krivično ni zaradi določenih odločitev OF te pripisati vsem partizanom. Zavedati se je treba, da so šli borci k partizanom oziroma domobrancem le redko zaradi ideologije. Nekateri domobranci so se odločali med nemškim okupatorjem in partizanskim nasiljem in izbrali prvega, drugi so bili preprosto mobilizirani, spet tretji so se jim priključili, ker so domobranci pač prvi prišli v vas ... Podobno je bilo pri partizanih; nekateri so se umikali pred nasiljem okupatorjev, drugi so se zanj hoteli maščevati, tudi tu so bili mnogi mobilizirani, ali pa je bila njihova odločitev popolnoma pragmatična.

Omeniti pa velja še en, morda najbolj relativen vidik. Če privzamemo, da so se partizani borili pod zastavo komunizma, domobranci pa v luči katoliških vrednot, to zopet lahko spremeni sodbo dogajanja; konec koncev Sveto pismo poveljuje kar nekaj vrednot, ki so komunizmu pač tuje. Je torej umor z domobranske strani hujši prekršek kot umor iz partizanske puške? S takšnimi dilemami se bomo nekoliko podrobneje srečevali v drugem poglavju te naloge.

1.5 KAJ SI KOMU IZDAL?

Zadnje vprašanje v sklopu predelovanja slovenskega zgodovinskega dogajanja, ki si ga bomo zastavili, se glasi nekako takole: kakšni so bili cilji vsake izmed v vojno vključenih skupin? In kaj je bilo ključnega pomena za izdajo enih in drugih? Kajti na končno odločitev o tem, kdo je izdajalec in kdo ne, verjetno vpliva prav to – kaj si komu izdal, s kakšnim namenom in kaj to pomeni tvojemu nasprotniku. Nekoliko smo na to odgovorili že v prejšnjih poglavjih: za cilj OF smo označili boj proti okupatorju ter hkrati tudi komunistično revolucijo, za cilj meščanskih strank in kasneje domobrancev pa ohranitev starega družbenega reda ter istočasno tudi protirevolucijo, torej upor proti komunizmu. Ob tem so se domobranci zapletli v kolaboracijo z okupatorjem, partizani pa v pogosto nasilno prepričevanje ljudi, da je revolucija nujna. Toda pri vsem tem je treba ločiti tudi med cilji vodilnih v vsaki izmed organizacij in med cilji borcev, ki se morda niti niso vedno v polnosti zavedali ciljev svojih nadrejenih, hkrati pa so imeli verjetno tudi svoje osebne cilje, za katere so se borili (pa naj bo to osebno maščevanje, svoboden prihod kralja iz Londona nazaj domov, želja po zemlji, ki bi jo dobili po agrarni reformi ...).

Poskusimo se na tem mestu dotakniti še najbolj očitnega vprašanja, vprašanja kolaboracije protikomunistov z okupatorjem. Po vojni je nova oblast vse domobrance obtožila narodne izdaje; borili so se proti partizanom ter sodelovali z okupatorjem. S stališča OF se zdijo te obsodbe povsem smiselne. Medtem ko so se oni borili proti Italijanom ter Nemcem, so se protikomunisti z njimi povezovali ter se celo v navezi z njimi borili proti partizanom samim. Kolaboracija je očitna (pri tem je seveda smiselno tudi ločevanje med različnimi vrstami kolaboracije; pri nas se je odvijala predvsem vojaška) in domobranci s te plati izdajalci. Borili so se proti partizanskemu frontalnemu upor proti okupatorju (s tem, ko so – sploh meščanski politiki – želeli do okupatorja pristopati nekoliko bolj previdno in ne z direktnim odporom), borili so se tudi proti ideji komunistične revolucije, saj so se v želji po zatrtju le-te povezali celo z okupatorjem lastnega naroda. Verjetno pa se je zdelo domobrancem zaprositi za orožje tistega, ki jim ga je edini lahko dal (torej okupatorja), smiselno le, če se jim je zdel komunizem dovolj velika grožnja za njihov narod. In očitno se jim je zdel. Odločitev, v kolikšni meri je kdo izdajalec, pa lahko na srečo prepustimo zgodovinarjem, saj se naša tema loteva predvsem fiktivnih izdajalcev v romanu Karla Mauserja.

2. PROBLEM POJMA IZDAJSTVO

Če se namenimo pisati o izdajstvu, se zdi prvi korak pri tem opredelitev osnovnega pojma – izdaje torej. Na prvi pogled zelo enostavna naloga, a zaplete se prej, kot bi pričakovali, kar nam kaže že preprosta zgodovinska lekcija slovenskega naroda. Je bil tisti, ki je vstopil v okupatorjevo vojsko, ker je bil prisilno mobiliziran, izdajalec ali zgolj človek, ki je hotel preživeti? Je bil izdajalec res vsak, ki je po vojni pobegnil čez mejo, ker se ni strinjal s komunistično revolucijo? Je bil katoličan, ki je verjel v Boga in zato ni mogel pristopiti k partiji, ki je to idejo odklanjala, izdajalec ali načelen človek, zvest svoji veri? Je bil tisti, ki je do zadnjega omahoval med različnimi opcijami in se nato tik pred zdajci pridružil zmagovalni, izdajalec ali preudarnež? So zaradi izdaje očeta izdajalci tudi njegovi mladoletni otroci? Kaj pa človek, ki se znajde v navzkrižju osebnih in družbenih interesov? Na primer nekdo, ki mu njegovo osebno prepričanje preprečuje podporo komunizmu, medtem ko se zdi komunizem sicer najboljša izbira za družbo, v kateri živi? Če bo ostal zvest sebi, bo izdal družbo, če se strinja z družbo, bo izdal sebe. Je torej brezkompromisno obsojen na izdajalstvo ali mu ostane še kakšna tretja možnost?

Poskusimo na začetku – pri definiciji izdajstva. Slovar slovenskega knjižnega jezika pravi, da izdajati pomeni »sporočati sovražniku, kar ti je zaupano, z namenom škodovati komu«, pod kvalifikatorjem *ekspresivno* pa dodaja, da je izdajalstvo tudi, če »do kakih vrednot nimaš odnosa, kakršnega se pričakuje«. Zdi se logično; toda ali je »škodovati komu« povsem enoznačen pojem? Kaj pa, če domnevni izdajalec iskreno verjame, da bo njegovo dejanje dotičnemu v resnici pomagalo in ne škodovalo? In vrednote so relativna zadeva; komunistična in krščanska lestvica vrednot se na primer v določenih pogledih precej razlikujeta (pomislimo samo na njun pogled na družino). Prav zares – sploh lahko koga nedvoumno obtožimo izdaje?

Ker naš namen ni iskanje končne resnice, ampak predvsem majevtično dokazovanje, da je na neki način relativno prav vse, tudi pojem izdaje, si ne bomo razbijali glave z rešitvijo vseh zgoraj nanizanih vprašanj. Bomo pa poskusili prikazati kakšno filozofsko trditev, ki bo morda vsaj nekoliko pomagala utrditi majavi teren definiciji izdaje, hkrati pa pokazala na to, da se na koncu vedno znajdemo pred istim vprašanjem: kaj je najpomembnejša vrednota, ki jo postavljamo na prvo mesto in se hočemo zanjo boriti do konca?

Potujemo lahko med različnimi skrajnostmi; eno na primer predstavlja Platon s svojim etatizmom. Če na piedestal najpomembnejše vrednote postavimo državo, je definicija izdaje povsem jasna – izdajalec je vsak, ki s svojim dejanjem maje trdnost države, ambicije posameznika pa pri tem pred državo nikakor nimajo prednosti. S tega stališča bi bili med vojno izdajalci lahko vsi, ki so se uprli že obstoječi stari državi in majali stari red (kakršenkoli je ta že bil), torej partizani. Francoski filozof Ricoeur je 2500 let kasneje trdil, da se osnovna identiteta človeka skriva v zvestobi lastni besedi. Če to obrnemo (in predpostavljamo, da je nasprotje zvestobi prav izdaja), lahko razmišljamo o tem, da je izdajstvo nekaj, s čimer si zamaješ celo lastno identiteto (hkrati pa je zvestoba lastni besedi precej bolj subjektivna kot zvestoba državi). Ostati zvest sebi in svojim besedam je potemtakem osnovna vrednota človeka z identiteto. Iskanje osnovnih vrednot lahko tako nadaljujemo v neskončnost, problem pa se seveda pojavi, ko se v istem boju znajdetta dve skupini ljudi, ki se borita za različne cilje, kar se zgodi v vsaki vojni (in se je – jasno – zgodilo tudi v slovenski državljanski). Ključni problem torej ostaja, kako po pravici določiti prvo in najpomembnejšo vrednoto, ki bo nato posredno določala, kdo je izdajalec in kdo ne. Verjetno je vsakomur jasno, da v tako raznoliki družbi, kot je naša, to pač ne gre. Poleg tega pa različnost v lestvicah vrednot pripelje do že prej omenjene dileme: če komunist ubije človeka, da s tem utira pot svoji ideji, je torej manj »kriv«, kot če ga ubije kristjan, ki je pač zavezan desetim božjim zapovedim?

Poleg tega lahko tekom premisleka odkrijemo precej različnih ravni izdaje. Izdaš lahko celotno skupnost oziroma celo narod, izdaš lahko prijatelja, zakonca, zaupnika – posameznika torej, in v končni fazi lahko izdaš tudi samega sebe. Na prvi pogled gre vedno za isto stvar, vedno preprosto za izdajo, pri tem pa je problematično, da so si vse te »ravnine izdaje« včasih nasprotne! In odločiti se, ali boš na primer ostal zvest sebi ali svojemu narodu, gotovo ni pretirano lahko. Prav o prepletanju različnih načinov izdajstev ter o soočanju ljudi s krivdo izdajstva ter s posledicami (lastne ali tuje) izdaje je pogosto pisal slovenski pisatelj Karel Mauser, ki se mu bomo v naslednjem poglavju nekoliko podrobneje posvetili.

3. KAREL MAUSER IN NJEGOVO ŽIVLJENJE

Pisatelj Karel Mauser je na Slovenskem še vedno malo znan, čeprav njegova pisateljska bera ni tako majhna. Temu najverjetneje botruje dejstvo, da je bilo v povojnih letih na spisku prepovednega gradiva kar dvaindvajset njegovih del, s tem pa je bil tako rekoč prepovedan tudi on sam.

Rodil se je 11. avgusta 1918, torej v zadnjih zdihljajih Avstrije pod vladanjem cesarja Karla, po katerem je bil tudi imenovan. Njegov oče Franc Mausser je bil orožnik in je v času Karlovega rojstva služboval na Bledu, kjer so tudi živeli, sicer pa je prihajal iz okolice Kočevskega Roga in je najverjetneje spadal med kočevske Nemce. Na Bledu je Franc spoznal Heleno Triler ter se z njo leta 1915 poročil, naslednje leto se jima je rodil prvi otrok France, še dve leti kasneje pa Karel. Kmalu po Karlovem rojstvu (in po razpadu Avstro-Ogrske) je bil oče premeščen v Gorje, kjer so se mladima staršema rodili še trije otroci: Emil, Filipina in Stanislav. V Gorjah je Karel začel hoditi v osnovno šolo, toda še pred končanim prvim razredom se je družina ponovno selila, tokrat v Podbrezje, kraj, ki se kasneje neprestano pojavlja v Mauserjevem literarnem ustvarjanju. Tu je Karel opravil štiri leta podeželske osnovne šole in tudi tako imenovani ponavljalni razred, se spoznal z matematiko, ki mu je delala preglavice še vse nadaljnje šolanje, prav tako pa tudi pričel svojo pot v svet literature. V njegovih avtobiografskih črticah beremo, da je prebral vse knjige, kar jih je hranila njihova kaplanija (šlo je predvsem za povesti Spielmanna in Schmida), med drugim pa tudi Poslednjega Mohikanca, poleg tega pa kot šolar srečeval tudi tam živečo Mimo Konič, kasneje Malenškovo.

Karel je leta 1929 šolanje nadaljeval na Kranjski realni gimnaziji, ko pa sta se mu tam pridružila še dva brata, se je družina preselila bližje šoli. Karel je v Kranju opravil malo maturo, pred veliko pa se je zapletlo prav pri matematiki, zaradi katere v Kranju ni izdelal niti zadnjega razreda niti mature. V času obiskovanja kranjske gimnazije je začel tudi s svojim zgodnjim literarnim ustvarjanjem; na spodbudo profesorja slovenščine Tomšiča je začel pisati prve poskuse poezije, jih tudi poslal na uredništvo Mladike, a se niso odločili za objavo.

Mauser se je odločil osmi razred ponavljati v Ljubljani in se je prepisal na Vegovo gimnazijo. V Ljubljani je živel precej ubožno, v njegovih črticah lahko beremo, da večkrat le ob čaju. Na Vegovi realki ga je k pisanju naprej spodbujal tamkajšnji profesor slovenščine pesnik in kritik France Vodnik, v ta čas pa datirajo tudi njegove prve objave v mladinski reviji

Mentor. V dijaških časih se je v različnih literarnih krožkih srečeval z mnogimi kasneje uglednimi literati, na primer z Zorkom Simčičem, Dušanom Pirjencem, Jankom Modrom, Jožetom Brejcem Javorškom ...

Po opravljeni maturi se je leta 1939 vpisal v ljubljansko semenišče. Tu se je vključil v Vincencijevo konferenco in začel aktivno sodelovati v dobrodelnih akcijah; v tako imenovani Sibiriji na Barju je obiskoval najrevnejše družine in jim nosil hrano in oblačila (te svoje izkušnje kasneje vplete v roman Kaplan Klemen). Sicer je v študijskih letih nadaljeval s pisanjem poezije in nekaj kratke proze, objavljaj pa je v rokopisnem listu Mlada setev, nekoliko še vedno v Mentorju, pa v mladinski reviji Vrtec ter študentski reviji Naša zvezda. Po letu 1941 se je odločil, da ostane v Ljubljani, torej v italijanski okupacijski coni. Tako je počitnice začel preživljati v Dobropolju pri kmetih, ki so med počitnicami k sebi vzeli begunske študente z Gorenjske in Štajerske – Mauserja so k sebi vzeli Štupnikovi iz Zdenske vasi (tako priimek Štupnik kot tudi Zdenska vas se kasneje v Mauserjevem pisanju še večkrat pojavita). V Dobropolju se je Karel spoznal z Ivico Fabiani, s katero sta začela vedno bolj prijateljevati in se družiti, kar pa je bilo za mladega bogoslovca nekoliko sumljivo.

Študijsko leto 1942/43 je bilo v mnogočem prelomno. Karel je v tem času sestavil svojo prvo pesniško zbirko Prva piščal, ki jo je dobil v roke Tine Debeljak in ga uvrstil med dominsvetovce. Poleg pesmi je mladi študent v tem času napisal tudi več črtic z vojno tematiko; nekatere so bile kasneje v času njegovega begunstva objavljene v Koroški kroniki. Najbolj dramatično pa je Mauserja zaznamovala turjaška tragedija. Ob kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 je bil na počitnicah v Zdenski vasi. Dobropoljska dolina je bila polna enot vaških straž in te so se 12. septembra umaknile v turjaški grad, ki so ga nato ob italijanski pomoči začeli oblegati partizani. Tam se je skupaj z drugimi bogoslovci znašel tudi Mauser, saj jim je bila vrnitev v zdaj nemško Ljubljano onemogočena. Tako je po sili razmer prevzel delo bolničarja med ranjenci na gradu. 19. septembra so se ujeti v gradu predali in Mauser je bil med zadnjimi, ki so odhajali z gradu, na katerem je ostalo 34 ranjencev. Te so napadalci pobili že na licu mesta, ostale so zvezali ter jih odpeljali v ujetništvo, v naslednjih dneh pa so v gozdu pobili še 64 turjaških borcev. Bogoslovci so bili sprva določeni za enako usodo, a so jih tik pred zdajci premestili v kočevske zapore, kjer so bili med kočevskim procesom, nato pa je bil Mauser še z nekaterimi drugimi konfiniran v stiški samostan. Tam se je mimogrede srečal tudi s Ksaverjem Meškom. Med veliko novembrsko ofenzivo je samostan padel pod nemško oblast, ki je bogoslovcem dovolila vrnitev v Ljubljano. Po vrnitvi je Karel močno zbolel na ledvicah in je moral za precej časa v bolnišnico. Med tem časom ga je pogosto

obiskovala Fabianijeva, on pa ji ni nič manj pogosto pisal in po vrnitvi iz bolnišnice je moral na zagovor k vodstvu semenišča. Vendar je v tem času v njem že dozorela odločitev in 11. januarja 1944 je iz semenišča izstopil. Zaposlil se je pri Ljudski knjigarni in v tem času prevedel Federerjev roman Gora in ljudje, napisal pa je tudi precej črtic s turjaško tematiko (osrednja figura je povsod Mauserjev prijatelj France Kadunc, ki je bil na Turjaku kot ranjenec ubit po predaji) in že tudi prve povesti.

Prijateljevanje s Fabianijevo ni obrodilo sadov, kakršnih bi si Mauser želel in kmalu sta se razšla. Prav preko Fabianijeve pa je spoznal Mimi Habjan, s katero sta se kmalu po razhodu s Fabianijevo zaročila, 6. januarja 1945 pa poročila in se preselila v Štepanjsko naselje. Tik pred koncem vojne je bil Mauser v Ljubljanski tiskarni zajet kot nemški talec, ko pa je bil izpuščen, sta z ženo načrtovala pot v Avstrijo, a sta zaradi Karlove bolezni ostala v Kranju pri njegovih starših, kjer pa ga je nova oblast najprej za tri tedne zaprla. Kasneje bi lahko sprejel službo učitelja, a zaradi upora proti novi oblasti tega ni želel in je družino raje preživel s fizičnim delom na okoliških kmetijah. Rodila se mu je tudi prva hči Helena. Decembra 1945 pa so celotno družino Mauser novi oblastniki izgnali iz države. Zaradi pomanjkanja bremenilnih dokazov so imeli s tem nemalo problemov in končno so jih odpeljali v bližino madžarske meje ter jih pustili tam. Tako so Mauserjevi v snegu z dvomesečnim dojenčkom prepešali pot do Gradca in tamkajšnjega begunskega taborišča, kjer se je začela njihova begunska pot. S težkim fizičnim delom je Karel preskrboval družino, s katero so se kmalu preselili v taborišče Peggetz, kasneje pa v Spittal ob Dravi. Medtem je stopil v stik z urednikom Koroške kronike in začel objavljati svoje črtice, pa nekaj povesti v nadaljevanjih, napisal pa je tudi nekaj nikoli dokončanih zasnov. Taboriščno življenje je bilo težko; mnogokrat so bili lačni in Karel je trdo garal, da je lahko preživel svojo družino ter ostarela starša. Za literarno ustvarjanje so mu ostale le noči, v katerih je pisal v težko predstavljivih pogojih: lačen, na lesenem zaboju in tako reven, da si je pogosto težko privoščil celo pole papirja. Toda kljub temu so njegova begunska leta rodila precej povesti in izpovednih črtic (nekatero povesti je po delih objavljala Koroška kronika, prav tako tudi črtice), nekaj jih je izšlo tudi v knjižni obliki (v prvem letu povest Rotija, ki jo je napisal še v Ljubljani ter sedaj le popravil, in pa novela Sin mrtvega, kmalu pa še Prekleta kri, njegovo najobsežnejše delo tega obdobja). Ko se je leta 1947 obnovila Mohorjeva v Celovcu, je Mauser začel objavljati tudi tam in si s tem prislužil nekaj dodatnega denarja. V letu 1947/48 pa je pisatelj zasnoval in napisal eno svojih najboljših del, roman Kaplan Klemen. Izhajal je pri Koroški kroniki v nadaljevanjih. V njem lahko najdemo marsikateri avtobiografski

element, kar je potrdil tudi pisatelj sam. Zanimivo pa je, da je delo knjižno izšlo prej v nemščini in španščini, kot pa v slovenščini (slednje se je zgodilo šele leta 1965). S tem romanom je bila Mauserju odprta pot v Evropo, kot tudi še z nekaterimi drugimi prevodi njegovih del, ki so nastali v tem času, in pa z nemškimi prevodi njegovih črtic, ki jih je objavljala dunajska revija Die Furche. Prav v tem obdobju pa je začel prijateljevati tudi s švicarskim pisateljem Schmidom, ki se je prav zato, da bi lahko bral njegovo pisanje v originalu, naučil slovenščine. Približno sočasno s Kaplanom Klemnom pa se je začel rojevati tudi prvi del kasnejše trilogije Ljudje pod bičem.

Kmalu je bilo treba začeti misliti na selitev v tujino in Mauserjevi so se po daljšem premisleku odločili za ZDA. Že v tej odločitvi se nakazuje nerazumevanje med dvema skupinama slovenskih poveljnih beguncev; na osebni ravni so bili Mauserjevi zato, ker so bili izgnani, pogosto obravnavani kot »druge vrste begunci«, poleg tega pa so bila vedno glasnejša tudi literarna razhajanja; Mauser je poudarjal, da je njegovo pisanje namenjeno ljudem in predvsem ohranjanju slovenske besede med zdomci, zato je bil eden njegovih poglobitnejših ciljev predvsem branost. Literarna struja, ki se je izselila predvsem v Argentino (in kasneje ustanovila Slovensko kulturno akcijo), pa je mnogo bolj težila k sodobnim literarnim tokovom. Zaradi medsebojnih nestrinjanj v pogledu na smoter literature so tako pogosto prišli precej na nož in glavna (če ne celo edina) vezna točka med obema bregovoma je bil običajno dr. Tine Debeljak.

Po izselitvi v Cleveland si je Mauser kmalu našel delo v tovarni svedrov; tudi to delo popisuje v svojih črticah, kajti s pisanjem je nadaljeval takoj po prihodu v ZDA in se ga je trdno oklepal vse do smrti. Še naprej je ohranjal povezavo s Celovško Mohorjevo in zanj pisal večerniške povesti, zaradi katerih je bil bran v večini slovenskih domov po svetu (v domovini je bil prepovedan), hkrati pa si na nek način tudi zbijal literarno oceno, saj večernišstvo pač ni najelitnejše pisanje, sploh pa ne v drugi polovici dvajsetega stoletja, ko je Simčič snoval Človeka na obeh straneh stene in Jurčec Ljubljanski triptih.

Mauser je literarno sodeloval na vseh možnih koncih. Pisal je v Ameriško domovino, kjer je ustvaril tudi tedensko prilogo za otroke, v kateri je popisal marsikateri spomin svoje mladosti. Sodeloval je pri Slovenskem odru (za njih je pripravil tudi dramsko različico Kaplana Klemena), pisal v različne zbornike, ki so jih izdajali emigranti, še vedno je Družina in dom (kasneje Vera in dom) izdajala njegove podlistke. Toda njegovo pisanje ni bilo lahko; Debeljaku je v pismih večkrat potožil, da mu zanj ostajajo le noči in redke proste ure, prav

tako pa (sploh v začetnih letih) emigrantski pisatelji običajno niso prejeli velikih honorarjev, če so jih sploh dobili – razmere so bile pač takšne, da so pisali, tiskali in izdajali predvsem iz ljubezni do domačega jezika in literature. (Pibernik 1993: 88)

Mauserjevo življenje v ZDA ni imelo več tako močnega vpliva na njegovo izbiro tematike, o kateri je pisal; praktično vse avtobiografske elemente (razen seveda domotožja ter ljubezni do domovine s stališča zdomca) je črpal iz časov svojega življenja v domačih krajih.

V prvih emigracijskih letih so literati poskušali predvsem pridobiti sredstva za izdajo novih knjig, kar je bilo težko opravilo, poznala se je tudi projugoslovanska prokomunistična propaganda Luisa Adamiča in njegovega kroga. Tako so bile mnoge knjige na začetku natisnjene v »domači tehniki«, torej na roke, prav tako pa so bile tudi zvezane (Mauser je to počel navadno pri Slovenski pisarni v Clevelandu). Takšna je bila na primer njegova zbirka črtic Pšenični klas, pa povest Velika rida – v obeh se je kazala Mauserjeva navezanost na domačo zemljo, ameriška snov pa se svita v romanu Večna vez (prav tako natisnjenem na roke), ki se ukvarja z begunstvom in zdomstvom.

Leta 1954 je bila v Buenos Airesu ustanovljena Slovenska kulturna akcija, ki je v svoj program zapisala, da želi »dvigniti slovensko emigracijsko književnost na evropsko gladino«. Približno v istem času so v Meddobju objavili tudi izsledke raziskave med zdomskimi intelektualci, v katerih je bil Mauser ocenjen statistično dobro, njegovo pisanje pa precej različno; povesti na splošno slabše zaradi večerništvja in utilitarizma, črtice pa večinoma odlično. Ob desetletnici Mauserjevega zdomskega ustvarjanja leta 1955 je Debeljak v Zborniku Svobodne Slovenije objavil »Skico za Mauserjev literarni portret«, v kateri ga je označil za domačijskega pisatelja, za njegov znak postavil opisni realizem, tudi naturalizem, vedno pa idealizem glede na moralni svet, potegnil vzporednice med Mauserjem ter Pregljem in Bevkom in na koncu dodal, da Mauser vendarle ostaja vitalist, poln duhovne globine, baročnega sloga in baladne poezije. (nav. po Pibernik 1993: 101)

Mauserjevo življenje v Ameriki se je počasi ustalilo, še naprej je aktivno pisal v Ameriško domovino, Slovenski oder, Zbornik Svobodne Slovenije, redko tudi v Meddobje, bil pa je aktiven tudi drugje v slovenski zdomski družbi. Napisal je še nekaj povesti (na primer leta 1957 Pomlad v Črepinjeku), ki niso pomenile nobenega posebnega napredka v njegovem pisanju, kmalu pa so se začeli tudi večji spori z argentinskimi pisci, s katerimi so si bili že od začetka programsko navzkriž. Mauser v pismu Debeljaku svojo dilemo zaokroža v stavku: »Visoka umetnost brez bravcev ali preposta z bravci. Kaj je naša naloga?« (nav. po

Pibernik 1993: 150) Večje nesoglasje se je pojavilo, ko je SKA pod Debeljakovim vplivom leta 1958 izdala Mauserjeve Jerčeve galjote, ki so izšli istočasno z Ljubljanskim triptihom in predvsem zaradi Debeljakove spremne besede izzvali pravo besedno vojno med literati.

Približno v tem času je nastajala tudi tretja verzija Ljudi pod bičem, pod bičem pa se je znašla tudi skupnost protikomunističnih borcev, ki so se v tem času razdelili v dve struji. Ta razkol je vplival tudi na Mauserja, saj ga je ena izmed strani vzela za svojega. Poleg tega so na zdomce vplivale tudi razprtije glede odnosa do obiskov kulturnikov iz domovine, do katerih je imel Mauser izrazito odklonilen odnos.

V naslednjih letih je Mauser obiskal Koroško, s čimer je bil po izgnanstvu najbližje domovini, po kateri je tako hrepenel. Obiskal je še Trst in Gorico ter se vrnil v ZDA. Iz tega časa imamo še nekaj povesti, najzanimivejše pisanje pa je morda roman Razdrto gnezdo, s katerim se zopet vrača v povojni čas svoje domovine. Na prošnjo nekaterih je začel le malo pred svojo smrtjo pisati tudi roman o Baragi, ki pa ga ni nikoli dokončal. Prehitela ga je namreč kap, zaradi posledic katere je umrl 21. januarja 1977.

Slika 1-Pisatelj Karel Mauser z ženo in otroki, 1955

4. AVTOBIOGRAFSKI ELEMENTI V MAUSERJEVEM PISANJU

Mauserjevo pisanje je pogosto eksplicitno avtobiografsko. To v veliki meri velja predvsem za njegove črtice, snov za katere je večinoma črpal neposredno iz svojega otroštva, preživljanja in doživljanja vojnih tegob, begunstva ter kasneje tudi življenja v tujini. Vendar pa se tudi v njegovih daljših prozih delih lahko razbere mnogo avtobiografskih elementov. Za Kaplana Klementa je v pismu prijatelju Straussu celo dejal: »Veliko je moje zgodbe. Skoraj vse. Le prenesel sem vse, kar sem moral, zakaj mnogi so še živi in bi jim resnica ne bila ljuba.« (nav. po Pibernik 1993: 53) Tudi v Mauserjevih kmečkih večerniških povestih se snov pogosto nanaša neposredno na njegovo življenje; iz njega je avtor jemal predvsem imena protagonistov in kraje dogajanja. Najbolj pa nas zanimajo avtobiografski elementi v trilogiji *Ljudje pod bičem*, s katero se bomo v nadaljevanju podrobneje ukvarjali.

Najbolj očitna podobnost med trilogijo in Mauserjevim življenjem so gotovo Podbrezje – kraj pisateljevega otroštva, ki se tudi sicer pogosto pojavlja v njegovih delih. V romanu sledimo domačim imenom kmetij in opisu stavb v Podbrezjah, pa tudi krajev v njihovi okolici, ki se nanašajo na popolnoma realno zunajliterarno stvarnost. Podobno velja za Dobropolje, kjer je Mauser preživljal počitnice v študentskih letih. Prav iz tega časa izvira tudi njegovo prijateljevanje s Francetom Rekarjem, ki je bil zares ubit na Turjaku, njegov lik pa se precej verodostojno pojavlja tudi v trilogiji in ima celo izjemno prelomno vlogo. Na splošno lahko za avtobiografsko štejemo celotno turjaško sago, saj je Mauser o njej pisal iz osebne izkušnje.

Na načelnem področju lahko za morda najbolj avtobiografsko označimo odločitev Viktorja Žalarja, da ne bo več poučeval. Enako je po koncu vojne storil tudi pisatelj sam ter se – podobno kot Žalar v romanu – raje odločil za fizično delo kot pa za podajanje informacij, s katerimi se ni strinjal. Prav tako lahko prepoznamo obrise Mauserjevega življenja v begu Silve in Viktorja iz domovine ter njuno soočanje z zdomstvom. Kot enega zanimivejših delcev snovi, ki se neposredno nanaša tudi na pisateljevo življenje, pa lahko omenimo soočanje z vračanjem in poboji domobrancev.

5. MAUSER IN IZDAJSTVO

Izdajstvo in na drugi strani zvestoba kot neke vrste nasprotje izdajstvu se v Mauserjevih knjigah pogosto pojavljata. Izdajstvo predvsem v navezi na divjanje druge svetovne vojne in na čase po njej, zvestoba pa bolj v smislu zvestobe domači zemlji, rodbini, pa tudi osebnemu prepričanju in načelom (prav slednje se izrazito kaže v Ljudeh pod bičem).

Ena izmed tem, ki se v Mauserjevem pisanju neprestano pojavlja, je Turjak in njegova tragedija. To je morda na izdajstvo najbolj konkretno vezana snov, hkrati pa je Mauser lahko o njej pisal iz prve roke, saj je bil v turjaški bitki udeležen tudi sam. Turjaški dogodki močno zaznamujejo tudi roman Ljudje pod bičem; rečemo lahko celo, da povzročijo enega glavnih preobratov v mišljenju glavne protagonistke Silve. V uradni povojni zgodovini turjaška zgodba za izdajalce brez dvoma predstavi domobrance, medtem ko Mauser poskusi pokazati še na nekatere druge vidike. Pri vsem tem pa je zanimiva majhna (in za samo obsodbo domobrancev kot izdajalcev niti ne pomembna) podrobnost, da so domobranci izgubili prav zaradi izdaje – v njihovih vrstah je bil namreč partizanski vohun, ki se je predstavljal za belega in jih nato v ključnem trenutku izdal.

Poleg Turjaka je na izdajstvo vezan tudi pogled na OF po vojni. Mauser sploh v Ljudeh pod bičem pogosto izpostavi dejstvo, da so vodilni možje osvobodilnega boja po končani vojni na marsikatero obljubo precej pozabili in s tem izdali svoja načela, predvsem pa ljudi, ki so se borili zanje (če se naslonimo na zgodbo Ljudi pod bičem, imamo pri tovrstnih obljubah lahko v mislih pošteno delitev premoženja, do česar po vojni ni prišlo, pa na primer zadružno kmetijstvo, ki je kmetom sicer obljubljalo boljši pridelek, prineslo pa predvsem cel kup slabe volje in izgub, seveda tudi obljubljeno ljudsko demokracijo, ki se je po vojni izgubila neznano kam, kar je občutila predvsem Silva, pa obljubo po svobodni izbiri religije – nespoštovanje te je prizadelo tudi Viktorja, predvsem pa na primer podbreškega župnika ...). Na splošno je Mauserjeva trilogija prava tematizacija izdajstva. V njej avtor obravnava realne probleme slovenskega naroda in posameznih malih ljudi in jih ves čas prepleta s krivdo izdajstva – enkrat izdajstva sebe in svoje osebnosti ter načelnosti, drugič izdaje celotnega naroda, spet tretjič izdaje prijatelja ali zakonca ... V romanu se pojem izdajstva razvija in spreminja, v različnih kontekstih različno deluje in predvsem kaže na kompleksnost takšne obsodbe, kot je obsodba izdaje. Mauser za tematizacijo izdajstva uporabi enega največjih problemov slovenskega naroda – spor med domobranci in partizani, ki se že v osnovi dotika

prav vprašanja izdajalcev. Prav zaradi vsega tega si bomo v nadaljevanju precej podrobno ogledali predvsem omenjeno trilogijo in v njeni zgodbi poskušali spremljati in čimbolj razčleniti pojem izdajstva (predvsem v kontekstu slovenske državljanske vojne).

6. TRILOGIJA LJUDJE POD BIČEM

Karel Mauser se je s problematiko Slovencev med drugo svetovno vojno in po njej pogosto pisateljsko ukvarjal, toda najbolj obširno in natančno prav v trilogiji Ljudje pod bičem. Čeprav se je med pisanjem soočal z mnogimi težavami, je trilogijo končno le uspel izdati iz z njo dosegel celo velike uspehe, pa tudi njeno uradno prepoved v svoji matični domovini. V besedilu, ki sledi, se bomo nanašali na izdajo, ki je izšla pri Mohorjevi iz Celovca leta 1991 kot 46. zvezek v sklopu Družinskih večernic. Trilogija je podnaslovljena kot »povest v treh delih in štirih knjigah«, skupno pa obsega kar 989 strani besedila. Kjer bomo uporabili citate iz trilogije, jih bomo navedli s številko knjige omenjene izdaje (I-IV) ter s številko strani, na kateri je citat zapisan.

6.1 GENEZA ROMANA LJUDJE POD BIČEM

Roman ima od prvotne podobe do končne oblike nadvse zanimivo pot. Govorimo lahko o treh verzijah. Prvo je Mauser napisal še v koroškem taborišču in jo označil kot »roman iz italijanske okupacije«, pa čeprav je zgodba razpeta med leto pred začetkom vojne in leto po koncu le-te. Zasnovo za zgodbo je imel izdelano še pred zaključkom Kaplana Klemena (ta je kot nadaljevanka začel izhajati leta 1948). Pred Ljudmi pod bičem se je večkrat lotil podobne tematike, toda prav v tem romanu je uspel prvič širše ubesediti dogajanje, ki ga je bremenilo praktično celo življenje. Prvo verzijo je objavljal pod psevdonimom Štefan Gornik, kar je na prvi pogled nenavadno, saj je le malo pred tem natisnil Kaplana Klemena s polnim imenom. Razlog se seveda skriva v občutljivosti tedanjih časov za tematiko, obravnavano v Ljudeh pod bičem. Tako je prva verzija zaznamovana predvsem s previdnostjo pisatelja in z njegovim krmarjenjem med dejstvi, ki jih je želel napisati, ter med strahom pred morebitnimi posledicami svoje prevelike iskrenosti (o tem je večkrat pisal Debeljaku). Roman je kot nadaljevanka izhajal v mesečniku Družina in dom (od leta 1950 Vera in dom) med letoma 1949 in 1951, leta 1949 ga je Mauser tudi ponudil v natis SKA, vendar je bil zavržen in knjižno ni nikoli izšel. Zgodba prve verzije se popolnoma osredotoča na Silvo Miklavc ter se konča z njeno selitvijo v Dobropolje, pisatelj pa se je povsem ognil

opisu dogajanj v Ljubljanski pokrajini po septembru 1943 ter tematizaciji revolucije in protirevolucije. Niso ga zanimale politične opredelitve glavnih oseb ali pa njihove ideološke usmeritve, ampak njihovi značaji, notranje življenje, trdnost in omahovanje, njihov notranji razvoj, ki so ga doživljale v času hudega trpljenja in osebnih preizkušenj (Pibernik, 1993). Ukvarjal se je predvsem s splošnimi vprašanji, konkretne politične in ideološke dileme pa je puščal ob strani.

Druga verzija romana že ima obliko trilogije; po selitvi v Ameriko je Mauser že napisanemu romanu zaradi želje po širši obdelavi problematike dodal še dva dela in vsi trije so nato neprekinjeno izhajali v dnevniku Ameriška domovina od 7. marca 1961 do 5. februarja 1962. S tem je pripoved dobila pravo epsko širino (Pibernik, 1993). Ker ni bil več (tako) obremenjen s prisilnim molčanjem o resnici, je v tej verziji jasno spregovoril o okupaciji, delovanju OF, pa tudi o razkolu med uporniki ter o nastanku državljanske vojne, za tisti čas še bolj pogumno pa je bilo njegovo pisanje o medvojnih in povojnih taboriščih ter pobojih. Roman je bil v matični domovini seveda na črni listi, toda kljub temu je pomenil velik korak k svobodnemu pisanju (v domovini so tačas izhajali le pravoverni romani pravovernih avtorjev). Zgodba se je tokrat razširila na še nekaj povojnih let več, v središču je bil še vedno trikotnik Silve, Žalarja ter Blaža, toda zaradi spremenjene in močno razširjene tematike je pisatelj kmalu spoznal, da bo roman potrebno razširiti še bolj, če bo hotel obravnavano tematiko obdelati v polnosti. Tako je roman počasi dobival svojo končno podobo, v kateri je poleg vojnega dogajanja precej na široko obdelano tudi povojno življenje v domovini, metode delovanja nove ljudske oblasti, prisilna taborišča, sodni sistem in povojni montirani procesi ter še marsikaj, o čemer je bilo v domovini tisti čas prepovedano govoriti. Poleg teh razširitev (in prav zaradi njih) pa je bilo potrebno ponovno napisati tudi prvi del romana. Ko je bila ta naloga končana, druga dva dela že objavljene trilogije pa dopolnjena in popravljena, se je rodila zadnja verzija romana, o kateri je Mauser zapisal: »Hotel sem vsaj v majhnem napisati apologijo našega odpora ...« (nav. po Pibernik 1993: 115) V tej končni verziji je lik učiteljice Silve do konca izdelan, njej ob bok pa je postavljena cela galerija oseb, ki predstavljajo vsaka svoje stališče ter pot, po kateri so do njega prišle. Mauserja je zanimal predvsem odnos Slovencev do narodnoosvobodilnega boja ter dogodki, ki so na njihov odnos do njega vplivali ter ga spreminjali.

Pot do knjižne objave trilogije pa je bila še precej dolga. Prva verzija, kot že omenjeno, knjižno ni nikoli izšla, za drugo pa je sprva kazalo precej bolje. Po uspehu, ki ga je med emigranti poželo objavljanje v Ameriški domovini, se je za tisk knjižne oblike zavzela

Liga slovenskih katoliških Američanov v Clevelandu, toda načrte ji je prekrizala Argentinska SKA, v imenu katere se je dr. Tine Debeljak obrnil na predsednika Lige dr. Kreka ter izprosil prenos pravic tiskanja. Po načrtih naj bi trilogija postopoma izšla do leta 1964, vendar se je izhajanje nekoliko zavleklo, ker je Mauser v tem času že popravljaval druga dva dela trilogije, prvega pa pisal ponovno. Tako je prvi del izšel oktobra 1963. Zapletlo pa se je pri vodstvu SKA. Književni odbor je potrdil izdajo *Ljudi pod bičem* v odsotnosti Rude Jurčca in ta je kasneje izdajo ostro obsodil ter dejal, da je »škandal, ne, zločin, da smo izdali to knjigo«. (nav. po Pibernik 1993: 120) Enako ostro kritiko je knjigi namenila Milena Merlak Detela v tržaški reviji *Most*: bila je razočarana nad »enolično pripovedjo ter realističnim stilom«, zdelo pa se ji je tudi, da je zgodba prikazana enostransko ter brez pravične in globoke obravnave, s prenagljeno obtožbo in prikrito mržnjo. Zapisala je, da s pomislekom pričakuje izid drugih dveh delov trilogije. (nav. po Pibernik 1993: 120) Z izdajo prvega dela *Ljudi pod bičem* pa je ravno sovpadlo tudi politično prerivanje in razklanost med protikomunističnimi borci, kar je pripeljalo do dveh različnih organizacij, vsaka pa je začela izdajati tudi svojo lastno revijo; *Tabor* in pa *Vestnik*. Pisici *Tabora* so bili nad Mauserjevo knjigo precej razočarani, saj ni prinašala takšne hvale domobrancem, kot so jo pričakovali. Poleg tega je kot nalašč v istem času izšel še *Ljubljanski Triptih* Rude Jurčca, eno najpomembnejših proznih del slovenskih povojnih emigrantov, kar tudi ni bilo ravno v prid Mauserjevemu mnogo bolj ljudskemu romanu (vendar se je po drugi strani Mauser upravičeno spraševal, kako se bo *Triptih* prodajal med ljudmi, za večino katerih je bilo to precej prezahtevno branje).

Kljub omenjenim težavam je leta 1965 izšel drugi del trilogije (knjiga sicer nosi letnico 1964), ki mu je pot ravnala izredno pozitivno naravnana kritika Jožeta Krivca, objavljena v argentinski *Svobodni Sloveniji*, na drugi strani pa ga je sprejel napad v reviji *Tabor* (podpisani Pi. Ka. je Mauserju poleg drugega očital predvsem izbor glavnih protagonistov – zdelo se mu je nezaslišano, da to junaško dobo predstavlja »idejno omleden učiteljski par, ki ga šele udarci na lastnih plečih počasi, zelo počasi oddaljujejo od krvave komunistične prevare«. (nav. po Pibernik 1993: 122)) Vse to dogajanje je vplivalo tudi na pisatelja, ki je bil spričo napadov osebno prizadet. Debeljaku je v pismu zapisal: »Toliko je majhnih ljudi, ki mislijo, da s psovanjem grade mostove«. (nav. po Pibernik 1993: 122) Sredi leta 1965 mu je poslal še tretji del in hkrati komentiral, da se boji, da bo emigrantsko kulturo prevelika avantgarda ubila. Tretji del je v Argentini izšel leta 1966, pri Mohorjevi iz Celovca pa je celotna trilogija izšla tri leta kasneje. Mohorjeva je po Mauserjevi smrti roman zelo uspešno ponatisnila še leta 1991.

Mauser naj bi načrtoval še četrti del romana, v katerem bi popisoval predvsem begunsko taboriščno življenje (k temu ga je spodbujal zlasti Debeljak), vendar se tega načrta ni nikoli lotil.

6.2 VPLIV BORISA PASTERNAKA IN DR. ŽIVAGA NA LJUDI POD BIČEM

Kot zanimivost omenimo pogled na trilogijo, ki ga v svoji knjigi o Karlu Mauserju izpostavi France Pibernik. Leta 1957, torej le tri leta pred nastankom druge verzije Ljudi pod bičem, je v Italiji izšel roman Doktor Živago Borisa Pasternaka. Roman o času med rusko revolucijo leta 1905 in drugo svetovno vojno je obšel svet, bil preveden v osemnajst jezikov, pisatelju pa prinesel tudi Nobelovo nagrado (zaradi pritiska Sovjetske zveze jo je moral sicer zavrniti). Pibernik omenja zelo očitno podobnost obeh romanov: oba se ukvarjata s tematiko, ki je bila v matični domovini tabu in o kateri se ni govorilo oziroma se jo je celo zanikalo. Pasternakov Doktor Živago je bil namreč »obtožen« kritike stalinizma, kolektivizacije, gulagov in velike čistke, kar je bil v Sovjetski Rusiji velik zločin (roman je bil objavljen v Italiji, kamor so ga dobesedno pretihotapili, a tudi Komunistična partija Italije tega ni preveč dobro prenesla). Podobno lahko rečemo tudi za Ljudi pod bičem; roman obravnava v Sloveniji takrat povsem tabuizirane teme, na primer poveljne poboje (za primerjavo lahko omenimo dejstvo, da je »afera Zaliv«, v kateri je Kocbek v intervjuju s Pahorjem in Rebulo obsodil zunajsodne poboje vrnjenih domobrancev ter s tem sprožil val sankcij, potekala leta 1975, torej še petnajst let po izidu Mauserjeve trilogije). Kot Živago odpira nov pogled na rusko revolucijo in uvaja nov tip junaka - nerevolucionarja, lahko enako rečemo tudi za Ljudi pod bičem – bralcu odstirajo pogled na problematiko še z drugega brega. Pibernik trdi, da so Ljudje pod bičem na Slovenskem odigrali podobno vlogo, kot Doktor Živago v svetu - oba sta bila glas druge resnice, antitetičnost pa je bila ob vsesplošnem političnem položaju na Slovenskem ne le upravičena, bila je nujna. (Pibernik 1993: 118)

6.3 VSEBINA TRILOGIJE LJUDJE POD BIČEM

Prvi del

Zgodba se začne v Podbrezjah leta 1939; spoznamo mlado učiteljico Silvo, ki je bila sem prestavljena na svoje novo delovno mesto. Tu jo pričaka nadučitelj Viktor Žalar; samotar, zaljubljen v kmečko življenje in naravo, a hkrati tudi precej razgledan in načitan mož. Spoznamo še Blaža Bregarja, Silvinega zaročenca in sina bogatega ljubljanskega veletrgovca. Silva je po prihodu precej razočarana nad po njenem mnenju pustim vaškim življenjem, kot ljubljanski otrok pogreša mestni blišč in dogajanje, Žalar pa se zdi obema z Blažem pravi čudak. Toda med skupnim življenjem v Podbrezjah se Silva in Žalar počasi spoprijateljita, on ji govori o delovnem, a umirjenem vaškem življenju in Silva se vse bolj navezuje nanj in na njegovo načelnost, hkrati pa zaradi Blaževe zamerljivosti, ljubosumja ter omejenega gledanja na svet začne nekoliko dvomiti o njuni prihodnosti. Žalar ji predstavi še podbreškega župnika in njihovo življenje bi postalo prav idilično, če ne bi v dogajanje posegla vojna. Po začetnih dvomih o tem, »kdo spada na katero stran«, se stvari razjasnijo, ko Gorenjsko zasedejo Nemci. Ko se vas preimenuje v Birkenhof, nemški vojaki pa začno sistematično zapirati duhovnike, se tudi Žalar in Silva odločita prebegniti v italijansko Ljubljano. Tam si ona kmalu poišče svoje stanovanje, Viktor pa gre za hlapca na neko kmetijo. V tem začetnem povojnem času se tudi pokaže Blažev značaj, saj v nasprotju z Žalarjem (in tudi Silvo) ne premore nič načelnosti in gleda le na to, kako bo zvozil med Italijani ter OF in si hkrati ohranil čim več imetja, kar pogosto vodi v prepire med njim in zaročenko Silvo, kateri se že močno pozna vpliv Žalarjeve »kačurske« filozofije. Kmalu se začno obiski terenskih zaupnikov OF, s katerimi vsi trije protagonisti sicer sodelujejo, toda vsak s svojim pogledom in namenom.

Z razvojem vojne začnejo Italijani in Nemci streljati talce, OF pa izvajati likvidacije; spremljamo vmesno zgodbo Razborška, ki je sodeloval z OF, toda postal moteč člen svojim lastnim nadrejenim, ki so zato »poskrbeli zanj« in ga izdali Italijanom, za njegovo smrt pa okrivili belogardiste. V zgodbi se sočasno pojavljajo tudi realni dogodki tega časa (Dražgoše, Rašica, gramozna jama v Ljubljani, Begunje na Gorenjskem), hkrati pa ves čas spremljamo tudi poročanja različnih časopisov (partizanski Poročevalec, belo Jutro ...), katerih informacije o istih dogodkih so tako različne, da ljudje ne vedo več, kaj se pravzaprav v resnici dogaja. Kmalu Italijani zaradi podpore OF zaprejo Žalarja in ga pošljejo v Gonars, kot

po naključju pa se mu tam kmalu pridruži tudi Blaž Bregar, na podstrešju katerega so našli Poročevalca. V taborišču poteka »vojna v malem« - ljudje so razdeljeni med bele in rdeče in vedno bolj se kaže filozofija slednjih; njihov boj se ne bije le za svobodo, ampak tudi (če ne že predvsem) za revolucijo. Prav s tem pa se marsikdo ne strinja (med drugimi tudi Žalar). Blaž v taborišču zopet pokaže svojo hinavsko plat, ko zaradi lastnih ugodnosti priča proti Žalarju. Medtem gre Silva skorajda pod prisilo Bregarjeve družine k italijanskemu oficirju prosit za Blaževo vrnitev. Oficir jo opije in nato prisili v spolni akt in Silva zanosi. Ko se Blaž res vrne iz taborišča, od nje zahteva splav, toda ona to možnost odkloni, hkrati pa ugotovi, da je Blaž že tako daleč od nje, da se razideta (poleg tega se v tem času Silva vedno bolj sooča z dejstvom, da pravzaprav ljubi načelnega in trdnega Žalarja). Tako Silva med nosečnostjo ostane sama, pomaga ji le skupni prijatelj nje in Žalarja Jerovšek, ki bi jo tudi z veseljem poročil, a ga ona ne ljubi. Ko rodi hčerko Marijo, je dojenček že od začetka bolehen, kmalu pa zboli za pljučnico in umre. Med njegovo boleznijo se Silva ne zanima za družbeno dogajanje, saj ima dovolj dela sama s seboj in s skrbjo za umirajočega otroka, hkrati pa prvič v življenju odkrije osebno vero v Boga, saj je to tudi edino, kar ji še ostane – kot nezakonska mati samohranilka je izrinjena precej na rob družbe, pesti pa jo tudi revščina.

Leta 1943 v zgodbi spremljamo turjaško tragedijo, o kateri zopet vsak časopis poroča po svoje; kmalu pa se začne tudi beg domobrancev proti severu. Silva se tu znova sooči z dvomom, saj ne razume, zakaj bi se kdo bal nove prihajajoče svobode, ki jo obljublja OF. Po koncu vojne zaprosi za ponovno namestitev v podbreški šoli, kar ji je tudi odobreno. Tam vdano upa na Žalarjevo vrnitev (ta je bil po razpustitvi Gonarsa ponovno ujet in odpeljan v Dachau, iz katerega se vrne ves bolehen in shujšan, toda živ). Ko se oba ponovno srečata v Podbrezju, je njuno snidenje zelo čustveno in prvi dnevi čudoviti, nato pa mu ona dvoumno pove svojo zgodbo z Marijo, Žalar jo na nek način obsodi, čeprav ne ve, da je govorila o sebi, in Silva se odloči, da potrebujeta čas, da oba razdelata vse dogodke, predvsem pa da Žalar preneha presojeti vse ljudi okrog njega. Zaprosi za premestitev, dobi novo delovno mesto v Dobropolju na Dolenjskem. V tem času se tudi že kažejo nameni nove oblasti, ki učiteljem pošilja najrazličnejša navodila, pojavijo se zahteve po tajnih karakteristikah ljudi, pa zametki zadrug, pa tudi obračunavanja s preteklimi nasprotniki, sumljivih sodnih postopkov in novih taborišč ...

Silva se počasi pripravlja na odhod iz Podbrezj. Slovo z Žalarjem in župnikom je težko, šele iz Dobropolja pa Žalarju pošlje pismo, v katerem mu pove, da je bila Marijina mati

pravzaprav ona in da je za premestitev prosila sama. V Dobropolju spozna svojega novega nadučitelja Kostjo Razpeta in njegovo mlado nervozno ženo Natašo – oba partizana.

Drugi del

Celotni drugi del trilogije se dogaja v Dobropolju, kjer Silva spoznava še drugo plat medvojne zgodbe. Dobropolje je bilo med vojno polno vaških straž in tudi poboji na Turjaku so zahtevali veliko tukajšnjih življenj. Zaradi tega je to okolje po vojni podvrženo še posebnemu nadzoru, pa tudi politični prevzgoji (ali vsaj poskusom le-te). S prvo takšno situacijo se Silva sreča že takoj na začetku, ko na pokopališču odkrije z zemljo izravnani grob, ki mu je bil odstranjen spomenik. Kmalu izve, da je tam pokopan France Rekar. Bil je poveljnik belih in precej vpliven in izobražen mož tega okoliša, ki je padel na Turjaku kot ranjenec, ubit že po predaji gradu. Silvo te novice zmedejo, saj so bila poročila rdečih o turjaških dogodkih drugačna. Hkrati je pretresena nad onečaščenjem groba, saj je prepričana, da se ideološka nesoglasja po smrti ne bi smela več nadaljevati oziroma maščevati.

V dogajanje Silvo najprej uvede nadučitelj Razpet s partizanskim imenom Kostja. Dolino ji predstavi kot izdajalsko področje, ki si na vsak način zasluži trdo roko, saj je ovirala njihov osvobodilni boj. Razpet je namreč eden tistih partizanov, ki so se po končani vojni odločili naprej boriti za zastavljene cilje, in se sedaj v dobrepoljski dolini nadvse trudi vzpostaviti socialistični način življenja in mišljenja (ravno obratno od mnogih njegovih prijateljev iz gozda, ki so se po vojni namestili na udobnih položajih v Ljubljani in pozabili, za kaj so se pravzaprav borili). Poskuša vzpostaviti zadrugo, govori na mitingih in je zelo natančen pri izpolnjevanju navodil učiteljem; tudi Silvo obvešča o vedno novih direktivah glede učiteljskega življenja in obnašanja. Toda prav to je glavno jedro spora med njim in njegovo ženo; Nataša, ki je v gozd odšla pri sedemnajstih, si po končani vojni želi le lagodnega življenja in razkošja, Razpetovi načrti pa je ne ganejo preveč. Poleg tega ima ponavljajoče se panične napade, katerih razlog so verjetno grozodejstva, ki jih je videla in počela med vojno.

Razpet je nad prihodom Silve navdušen, saj pričakuje, da bo dobro vplivala na Natašo in ji bila v družbo, katere ji kot partizanki v tej beli dolini primanjkuje. Silvi pa se življenje obrača precej drugače, kot je pričakovala. V novem razredu uči Rekarjevega sina, preko katerega se spozna tudi z njegovima mamom in stricem (ta je Turjak čudežno preživel). Stric ji

pripoveduje o pobitih ranjencih na Turjaku, pa o s Koroške vrnjenih in pobitih domobrancih, kar jo popolnoma pretrese, saj oblast trdi, da so ti ljudje na prisilnem delu v Srbiji. Poleg tega ji v roke pridejo tudi s strani oblasti prepovedane Črne bukve - imena in slike domobrancev, ki so med vojno padli izven bitk. Vse to ji odpira oči za nekoliko drugačno resnico, kot ji jo predstavlja Razpet.

V zgodbo pa se ponovno vrne tudi Bregar, sedaj direktor v Ljubljani. Z Razpetom se srečujeta na partijskih sestankih in tako se Blaž spozna tudi z Natašo, naveličano vasi, skromnega življenja in zanjo dolgočasnega Razpeta. Kmalu začneta ljubimkati in Nataše od Bregarja ne odvrne niti Silvino prigovarjanje. Ko jo v nekem prepiru Razpet udari, Nataša to izkoristi, zaigra do kraja užaljeno ženo, zapusti moža in gre k Bregarju.

V vmesnem času je Silva že povsem prepričana, da nova oblast ljudem laže in namerno molči o svojih zločinih, hkrati pa napihuje zločine protirevolucionarnega tabora. Toda poročila o njej v Ljubljano ne pošilja le Razpet (ta jo kljub vsemu spoštuje in občuduje, zato so njegove karakteristike, ki jih mora o njej pošiljati kot nadrejeni, prirejene), ampak tudi predsednik rajonskega odbora Cestnik, človek podobnega kova kot Bregar. Ta sporoči vse o Silvinih obiskih pri Rekarjevih, o njenih občasnih nedeljskih mašah in o »nenačelnem in politično nezgrajenem značaju« in nekega večera se v njenem stanovanju oglasijo preiskovalci s Sašo na čelu (Saša je partizan, ki se je vedno znal umakniti pred najtežavnejšimi nalogami, sedaj pa je na visokem položaju v Partiji); ko najdejo Črne bukve, je njena usoda zapečaten in Silva je aretirana.

S spoznanjem, da Partija ni to, kar je pričakoval, da novi družbeni red ni takšen, za kakršnega se je iskreno boril, da bo Silva dejansko zaprta po nedolžnem, in za povrhu še z nataknenimi rogovi se Razpet v zadnjem poglavju ustrelil s svojo partizansko pištolo.

Tretji del

Zadnji del trilogije se osredotoča predvsem na Silvino »pot od Poncija do Pilata« (skoraj dobesedno). Po aretaciji jo odpeljejo v ljubljanske zapore, kjer čaka na zaslišanja in uradno sodbo. Že vnaprej je jasno, da bo obtožena in zaslišanja so le farsa, toda Silva zbere dovolj poguma, da odgovarja pošteno in direktno ter zasliševalce celo osramoti. V ječi spoznava različne zgodbe povojnega sodnega sistema; celice so polne ljudi, ki so tam po prav takšni krivici kot ona. Nekaj časa si deli celico z mladim dekletom Tino, ki je obtožena, da je

dala prenočišče nekemu belogardistu, ki je kasneje ubil nekega politkomisarja. Tina Silvi zatrjuje, da se to ni nikoli zgodilo, toda na montiranem procesu je s še devetnajstimi drugimi ljudmi (tudi na podlagi krivih prič) obsojena in nekega jutra jo na sodnijskem dvorišču obesijo - partija namreč potrebuje krivce. Poleg tega se jetnice ves čas srečujejo tudi s spolnim nadlegovanjem, izbirajo pa lahko le med dvema možnostma: ali nadlegovalcu podležejo, ali pa si z odporom prislužijo še več trpinčenja.

Med Silvinim trpljenjem v zaporu se Nataša in Blaž poročita in začenjata s skupnim življenjem. Zanimivi so predvsem njuni pogovori, v katerih se vedno nekako izmakneta globljim temam in ostaneta na površini vsakdana, Blaž pa se tudi prvič sreča z Natašinih bolezenskimi napadi in je močno pretresen in zaskrbljen. Ko njuna stara služkinja obnemore, tudi zaradi tega za novo izbereta bivšo nuno, ki je prej delala v bolnišnici, Nežo. Ona pa jima kmalu predstavlja veliko več kot le gospodinjsko pomočnico, saj prav zares skrbi tudi za Natašino zdravje, pomaga pa ji tudi s svojo družbo in pogovorom.

V Podbrezjah Viktor tačas po začetnem šoku zaradi Silvine usode močno trpi, naveže pa tudi stik z novim župnikom, s katerim se počasi spoprijateljita. Nova učiteljica, ki je bila nastavljena po Silvinem odhodu s Podbrezjij, Anda, mu je vedno bliže, toda čeprav si ona to bližino razlaga malce drugače, Viktor še vedno ostaja popolnoma zvest Silvi. Počasi v njem dozori sklep, da ne more več opravljati učiteljske službe. Dejanja nove oblasti, njeno ravnanje z zemljo in kmetom, predvsem pa krivica, ki se godi Silvi, mu preprečujejo, da bi uporabljal novi (seveda močno ideološki) učni načrt, zato se odpove poučevanju in postane hlapec na Ožbovčevi kmetiji.

Silva medtem dočaka svojo sodbo: dve leti trdega prisilnega dela, zaplemba premoženja in odvzem državljskih pravic. Skupaj še z drugimi obsojenimi jetnicami jih z živinskimi vagoni odpeljejo v Teharje (prej obsojenke izvejo, da bi jih lahko poslali še v Brestanico ali pa v Kočevje). Tam se šele začne pravo prestajanje kazni; nečloveški stražarji, neprestano poniževanje in trpinčenje, slaba in skromna hrana, trdo delo od jutra do noči vse dni v tednu, predvsem pa zavest, da so zaprte po krivem, sploh mlajšim zapornicam daje trdnost značajev. Toda v vseh grozotah Silva najde uteho v nekem stražarju, ki ji na skrivaj stoji ob strani in poskrbi, da njena pisma Viktorju do njega pridejo brez cenzure. Ko nekoč trije moški zaporniki pobegnejo in jih kasneje ulovijo, jih pazniki zverinsko pretepejo in jih nato ostalim v špalir postavljenim jetnikom razkazujejo kot živali. Silva pa v baraki naveže tudi nekaj prijateljev, preko katerih odkriva še druge tragične zgodbe zaprtih žena.

Medtem se začne zanka zapirati tudi okoli Bregarjevega lagodnega življenja, tako na osebnem kot tudi poslovnem področju. Nataši namreč odkrijejo raka na prsni, ki je že močno razvit. Zdravnik ji »dosodi« še največ dve leti življenja, vendar se odločijo, da ji resnice zaradi njene depresije in labilnosti ne bodo povedali in Nataša skoraj do zadnjega živi v prepričanju, da je še možnost za njeno ozdravitev. Prav v tej svoji težki bolezni (in ob izdatni Nežini pomoči) Nataša končno začne zares dozorevati. Srečuje se s svojo preteklostjo, vedno bolj se zaveda, kaj je storila Razpetu, spoznava tudi duhovno plat življenja. Blaž je pri tem ne razume in po operaciji, ko ji odstranijo levo stran prsi, se ji popolnoma oddalji, saj se mu pohabljen žena gnusi. Kmalu jo začne tudi varati in njegova nezvestoba se stopnjuje do tega, da umirajoča žena povsem dobro ve, da je Blaž z drugo žensko, pa se Blaž zaradi tega sploh ne sekira pretirano. Saša, visoki funkcionar tajne policije, pa ga želi na vsak način zasačiti pri kaznivem dejanju, saj je prepričan, da Blaž želi pobegniti čez mejo in da poneverja denar. Oboje je sicer res, toda Saša potrebuje dokaze in pri tem zlorablja Blaževo tajnico Lidijo, v katero je Blaž sicer zaljubljen. Saša ji grozi z razkritjem njenih medvojnih grehov, jo psihično uničuje in jo sili, naj od Blaža izvleče priznanje. Lidija počasi hira in na koncu se ji zaradi psihičnega nasilja in izsiljevanja skoraj popolnoma zmeša. Poleg Lidije pa Saša v enake namene izrablja tudi Vali, Blaževo prijateljico iz mladosti.

S psihičnim nasiljem pa se bori tudi Viktor. S tem, ko je pustil učiteljsko službo, se je zameril oblasti in stalno mu pošiljajo ovaduhe, ga poskušajo spreobrniti, mu celo grozijo ... Viktor vedno jasneje spoznava, za kakšno »svobodo« je trpel v Gonarsu in Dachauu in vse skupaj se mu vedno bolj gnusi. Hlapčevsko službo pri Ožbovcu pusti, saj s tem spravlja v nevarnost tudi Ožbovca in njegovo družino, zaposli se na žagi. Toda tudi tam je stalno deležen šikaniranja, ker ni v partiji, ker se ne strinja s sistemom, predvsem pa zato, ker jasno kaže na napake, ki se dogajajo in pa ker misli s svojo glavo.

Ko je Nataša že čisto na koncu življenja in v svoji bolezni že strašno trpi, Silvi poteče kazen. V zadnjem letu je bila prestavljena v taborišče v Kočevju in tudi tam se je srečevala s trpljenjem in ponižanjem ter z nečloveškim gananjem. Ko se vrne v vsakdanje življenje, se z Viktorjem zelo kmalu poročita in končno prideta do tiste sreče, po kateri sta hrepenela še v časih pred začetkom vojne. Nataša v hudih bolečinah umre, toda Neža ji tik pred smrtjo uspe skrivaj pripeljati duhovnika in bolnica se spove. Njena smrt Blaža zelo prizadene, še bolj je odločen pobegniti čez mejo, a za ta načrt bi rad dobil še Lidijo. Saša pa mu je že tik za petami.

Viktor in Silva živita vedno težje, Viktorja na žagi odpustijo in ob vsem zatiranju, vohunjenju in grožnjah, predvsem pa zaradi želje po normalnem življenju za otroka, ki ga Silva nosi pod srcem, se odločita za pobeg v Avstrijo, kar se jima tudi posreči in končno je pred njima upanje za novo življenje. Nekoliko slabše pa se izteče Bregarju; ko ga Saša sooči z aretacijo, ta seže po orožju, toda Sašin spremljevalec ga prehiti in Bregarja smrtno ustrelji.

6.4 KRATKA ANALIZA DELA

Roman je zasnovan v treh delih, ki so med seboj tudi tematsko nekoliko ločeni. Zgradba je preprosta, »ljudska«; povsem primerna za večerniško pisanje. Nasprotno je zgodba relativno razvejana, široka in kompleksna. Snov posega v življenje povprečnega Slovence v času vojne vihre in v prvih letih po njej, stalno pojavljajočih se motivov najdemo kar nekaj; morda lahko za enega najpogosteje ponavljajočih se izpostavimo prav izdajstvo, poleg tega sta pogosta tudi motiv krivde in dolžnosti, nekajkrat pa se pojavi tudi naslovni »bič«, ki v različnih kontekstih označuje težave, ki jim je izpostavljen sleherni človek in jih mora vdano prenašati, če želi preživeti. Prav težnja po preživetju je ena od rdečih niti celotne zgodbe, ki vpeljuje tudi eno izmed tem trilogije: kako preživeti in vseeno ostati človek? In kako se v boju za preživetje dokopati do resnice?

Pripovedovalec v romanu je tretjeosebni in vseveden. Njegovo pripovedovanje je umirjeno in enakomerno, zorni kot pripovedovanja pa se skupaj z zgodbo premika med glavnimi protagonistmi Silvo, Viktorjem, Blažem in Natašo; način pripovedovanja bi lahko označili za avktorialnega. Pripoved je večinoma popolnoma sintetična, nekajkrat jo prekine le kakšen mimobežen spomin ali pa vpletena zgodba, ki pojasnjuje ali dopolnjuje dogajanje. Čas dogajanja je razpet med leto pred drugo svetovno vojno in prva povojna leta, zgodba pa se seli med Podbrezjami pred vojno, Ljubljano med okupacijo in zopet po vojni, nekaj malega se godi tudi v Gonarsu, precej pa seveda v Dobropolju in okolici.

Pogosta v romanu so tiha razmišljanja protagonistov, ki se sprašujejo o svojih dilemah in sami pri sebi razčiščujejo preteklost in lastna dejanja; prav z njimi pripovedovalec kaže razvoj sprejemanja medvojnega dogajanja in soočanje z njim. Poleg tega lahko v zgodbi najdemo tudi precej dialogov. Literarne osebe so predstavljene tekom zgodbe, njihova

karakterizacija je večinoma posredna in dinamična (le liki komunistov so večinoma predstavljeni neposredno in precej negativno). Tekom trilogije se karakterizacija močno razvija, saj osebe odraščajo, zorijo, spoznavajo, trpijo ...

Vsekakor pa velja omeniti tudi precejšnjo mero medbesedilnosti, ki se pojavlja v trilogiji. Glavna literarna junaka sta skladno s svojo učiteljsko izobrazbo tudi precej strastna bralca in njuni pogovori so pogosto polni omemb literarnih del ali oseb, pa tudi citiranja teh del. Najpogosteje, skoraj že motivno se pojavlja Cankarjev Martin Kačur, poleg njega tudi Tihi Don Šolohova, pa Tolstojevo Vstajenje, Zapiski iz mrtvega doma Dostojevskega, Coolenov Brabantski rod, literarna dela Narteja Velikonje, poezija Otona Župančiča ...

6.5 NEKAJ IDEJ IZ TRILOGIJE, VEZANIH NA IZDAJSTVO IN DRŽAVLJANSKO VOJNO

Pred bralcem romana se tekom zgodbe razvije kar nekaj idej, ki opredeljujejo odnos do izdajstva oziroma so bralcu nekako v pomoč pri ustvarjanju lastnega mnenja o tej temi. Ker so nekatere močno vezane na razvoj literarnih oseb, jih na hitro opredelimo še pred karakterizacijo protagonistov. Poleg tega pa si pogledjmo še nekaj drugih idej, za katere lahko skoraj trdimo, da v njih odseva tudi implicitni avtor in so za čas izdaje trilogije kar nekoliko revolucionarne.

Verjetno je v trilogiji najpogosteje omenjena ideja krivde ter predvsem ločevanje te na osebno in javno oziroma družbeno (tudi v smislu krivde zaradi izdajstva). Stalno se pojavlja predvsem v sodbah, ki jih izrekajo literarne osebe o svojih dejanjih, gre pa preprosto za to, da določena dejanja vplivajo na celotno družbo, medtem ko druga le na določenega posameznika ali pa celo zgolj na akterja tega dejanja. Predstavnica te ideje v romanu je Silva, ki se k njej tudi ves čas vrača; ko namreč zanosi z italijanskim oficirjem, se ji zdi to ogromna krivda, s katero noče umazati Žalarjeve čiste osebnosti, vendar pa s spoznavanjem medvojnega dogajanja ugotavlja, da je njena krivda povsem osebna, vezana le na njo samo, medtem ko so si nekateri nakopali krivdo, ki se tiče celotnega naroda. Šele takrat se »sprijazni« s tem, da ji ni treba očiščevanja za to njeno osebno krivdo, saj zaradi nje človeštvo pač ni trpelo. To spoznanje je tesno povezano s filozofijo krivde in dolžnosti, ki je prav tako stalno prisotna v

Silvinem mišljenju – njej se namreč zdi, da sta krivda in dolžnost med seboj neločljivo povezani. Pozabiti na svojo dolžnost prinaša neizbežno krivdo, krivda pa vedno vodi v dolžnost poravnati jo.

Med bolj revolucionarne ideje pa vsekakor lahko štejemo neke vrste primerjavo komunizma z nacizmom. Glede na to, da je evropska resolucija o totalitarizmih še leta 2009 burila duhove (in to pravzaprav počne še danes), Mauser pa je nekaj podobnega zapisal pred petdesetimi leti, je to pač vredno omembe: »*Ostala je samo zveržena ideja, ki bi ji lahko namesto srpa in kladiva obesil na prsi tudi kljukasti križ.*« (III, 198) Enako nas preseneti napoved odkrivanja povojnih grobišč, kakršnim smo priče danes: »*Nekoč bodo kopali v to zemeljsko nadržje in bodo prinašali na dan, kar prinašajo zdaj iz gotskih in keltskih grobišč. Rjave kosti, povezane z rjavo žico, ki bo že razpadala.*« (IV, 98) Gotovo pa je zanimivo tudi dejstvo, da je Mauser že takoj po vojni tako glasno in očitno pisal o razliki med komunistično revolucijo in narodnoosvobodilnim bojem, da je to dvoje jasno ločil med sabo in prvo obsodil, drugo pa popolnoma podpiral.

6.6 KARAKTERIZACIJA OSEB

Če želimo spremljati razvoj pojma izdajstva skozi trilogijo, moramo najprej razumeti psihološki razvoj literarnih oseb, kajti pripovedovalec nas prav skozi njega usmerja do končnega pogleda na problematiko izdajstva. Ker je roman precej obsežen, je samoumevno, da se v njem znajde kar nekaj pomembnih protagonistov; v nadaljevanju bomo sistematično predstavili njihov psihološki razvoj tekom zgodbe, nato pa ga povezali s pojmom izdajstva in poskušali utemeljiti, zakaj in v kakšnem smislu lahko določeno osebo imamo za izdajalca, če jo sploh lahko. Na tak način se bomo najboljše lotili Silve Miklavc kot glavne protagonistke, vsekakor pa tudi Viktorja Žalarja in Blaža Bregarja kot dveh popolnoma diametralnih osebnosti. Ti trije liki doživijo tudi največjo psihološko spremembo, sploh Silva in Viktor (iz podpornikov OF do ostrih kritikov novega režima), oportunist Blaža pa ne moremo prišteti k nobeni strani; on je pač tam, kjer je zanj najbolj ugodno. Poleg glavnih treh oseb pa se bomo lotili še Lada Razpeta – Kostje in njegove žene Nataše kot dveh pripadnikov partizanske strani, dotaknili pa se bomo seveda tudi partijcev, h katerim med drugimi spadajo

Saša, Cestnik in Želak, omenili protirevolucionarni tabor in zaključili s katoliškim krogom, ki ga predstavljajo oba podbreška župnika, gospodinjska pomočnica in pregnana redovnica Neža, pa tudi umorjeni župnik iz Hinj.

6.6.1 SILVA MIKLAVC

Glavna protagonistka trilogije je Silva Miklavc, mlada učiteljica, ki je komaj dobro nastopila svojo učiteljsko kariero. Spoznamo jo kot naivno mlado dekle, navezano na mestno življenje in večerni vrvež Ljubljane. Sodbo o svetu si šele ustvarja, čeprav je precej razgledana in načitana. Ko pride na delovno mesto v Podbrezje, je še Blaževa zaročenka, toda že takrat je očitno, da jo njegova življenjska filozofija neprestanega brezznačajskega prilagajanja razmeram v marsičem moti. Vendar pa se zdi, da si mu to upa na glas povedati šele, ko spozna načelnega Viktorja Žalarja in njegov način življenja.

Silva najprej deluje nekoliko labilno; ko se v Podbrezjah srečuje z osamljenostjo in dolgočasjem, se skorajda smili sama sebi, ne ve, kaj bi s seboj, za lastno samoto krivi celo Žalarja. Toda več ko se z njim družijo, bolj se spreminja njen pogled na svet. Čeprav se ji Žalar sprva zdi pust in okostenel, šele ob njem odkrije življenje s trdno hrbtenico, kar jo pogosto spominja tudi na njenega pokojnega očeta. Počasi se začne v razpravah vedno bolj navezovati na Žalarja in njegovo mnenje, kar jo oddaljuje od Blaža. Že takoj na začetku pa spoznamo tudi njeno morda najpomembnejšo lastnost, »*tenak posluh za dolžnost in krivdo*«. (I, 152) Prav občutek dolžnosti (in ne več ljubezen do zaročenca, ki se ji v tem času že popolnoma priskuti) jo v času vojne prisili, da gre k italijanskemu oficirju prositi za Blaža, čeprav se dobro zaveda, kaj to pomeni za njeno ženskost.

Silvin odnos do OF je v začetku izrazito pozitiven; Nemce ima naravno za okupatorje in jih prezira, zato redno plačuje svoj prispevek terenskemu zaupniku, pa čeprav sama živi v revščini. Prav tako je enobarven njen odnos do vaških straž in kasneje domobrancev; zdijo se ji navadni izdajalci. Ko sta Blaž in Viktor v taborišču v Gonarsu, se njena drža do OF še posebej izrazito opazi, saj je z njuno internacijo prizadeta tudi sama. V pogovorih s prijateljem Jerovškom, ki je že od začetka v dvomih glede OF, se ona postavi v čisto zagovornico partizanov, toda ko so informacije na eni in na drugi strani tako različne, da

ljudje ne vedo več, kar se v resnici dogaja, Silva pa naključno spozna nekaj ljudi, ki se prištevajo k »belim« in so kljub temu pošteni in vredni spoštovanja, se Silva začne zatekati k svoji ideji človečnosti: *»Samo še za ljudi sem. Za dobre ljudi, naj si bo na eni ali drugi strani.«* (II, 8) Trpljenje v okupirani Ljubljani, smrt hčerke Marije in strah, kaj bo z Viktorjem, pa jo tudi osebno močno utrdijo – čeprav je po vojni izčrpana in razočarana, je veliko bolj načelna in precej natančneje ve, kaj hoče, kot pa v času svojega prihoda v Podbrezje.

Po koncu vojne kljub nekaterim pomislekom Silva ostaja odprta do novih časov, ki jih obetajo komunisti. Skupaj z Žalarjem pričakuje, da se bo v kakšnem letu dogajanje umirilo, strasti polegale in da se bo ustvaril novi red in mir. Toda realnost jo vedno bolj bega; montirani procesi in poročanja o domobrancih kot pošastih ji vzbujajo občutek, da se nekemu dela krivica, moti jo tudi odnos oblasti do Cerkve ter do kmetijskih zemljišč. Njeno konkretnejše soočanje z objektivno resnico pa se začne po premestitvi v Dobropolje. Tam se prvič osebno sreča z »belimi«, ki jih je do sedaj prezirala in imela za izdajalce, ter končno spozna tudi njihovo plat zgodbe. Spozna Rekarjevo vdovo in njegovega brata, ki jo sooči z vračanjem in poboji desetisočih domobrancev, pa s poboji ranjencev na Turjaku, odkrije tudi, da so bili nekateri medvojni zločini, prej pripisani domobrancem, v resnici izvršeni s strani partizanov ... Veliko vlogo pri Silvinem dojemanju zgodovine ima tudi odnos nove oblasti do grobov svojih medvojnih nasprotnikov, »belih«. Silva je prepričana, da je treba za razjasnitev preteklosti *»prisluhniti mrtvim, saj se le mrtvi ne sovražijo več«*. (II, 179) Nova resnica jo pretrese in vedno bolj oddaljuje od OF. Dokončno pa se njena simpatija z OF pretrga, ko jo zaprejo. Ker se zaveda, da je zaprta tako rekoč po krivici, jo trpljenje nje in drugih jetnic popolnoma odvrne od nove oblasti. Pravi: *»Rada bi v svobodo iskreno verovala, toda zdaj vem, da v tej svobodi na tisoče ljudi sploh ni imelo možnosti odpreti usta v svojo obrambo. Bili so pobiti nekje na samem, v kočevskih gozdovih ali kjerkoli že. Ali je to svoboda?«* (III, 9) In ko se poboji nadaljujejo tudi še po vojni, se Silva popolnoma obrne od nove komunistične oblasti. V ječi ji postane žal celo za pomoč, ki jo je med vojno dajala terenskemu zaupniku. Čuti se še bolj prizadeto kot tisti zaporniki, ki so med vojno sodelovali s protirevolucionarno stranjo in bili že od začetka načelno proti revolucionarjem, kajti njo je sedaj zaprla njena lastna stran! Počasi se oddalji od ideje, da je njena največja krivda obisk pri italijanskem oficirju; sedaj ima za svoj največji greh to, da med vojno ni poskušala slišati in razumeti nasprotne strani; čuti, da je s tem prispevala k vsej krivici, ki se dogaja po vojni.

6.6.2 VIKTOR ŽALAR

Nadučitelj Viktor Žalar je oseba, ki je v zgodbi doživela prav posebno preobrazbo; od strogega in brezkompromisnega sodnika do milega, ponižnega in ljubečega moža. Glavno vlogo pri tem seveda odigra Silva, na začetku njegova podrejena, na koncu njegova žena.

Viktor se nam na začetku predstavi kot na podeželje močno navezan človek s posebno ljubeznijo do zemlje. Je dober učitelj in ljudje ga imajo radi. Zdi se, da se razneži le ob lepo zorani njivi, sončnem vzhodu na Begunjščici ali morda še ob kvalitetnem leposlovju, vse ostalo pa ga pušča hladnega in brezčutnega. Toda v njegovi trdni načelnosti in brezkompromisnih sodbah se zrcali bolečina ob izgubi zaročenke Marije, ki mu je umrla zaradi tuberkuloze. Prav ob Silvi dokončno preboli bolečo izgubo, preneha na svet gledati z očmi sodnika, ki ima pravico obsoditi vsakogar, ponovno pa najde tudi svojo nekoliko bolj otroško in razigrano plat.

Kot človek, povezan z naravo, najde zase čudovito prisodobo v viharniku, ki ga opiše z besedami: *»Ni se hotel upogibati, raje se je zlomil in ostal. /.../ Všeč sta mi njegova upornost in kljubovalnost.«* (I, 19) To in primerjava s Kačurjem sta odlična opisa njegove osebnosti na začetku romana. Medvojna internacija v Gonarsu njegov sodniški značaj le še poslabša; zdi se mu, da je s svojim trpljenjem pridobil ekskluzivno pravico do sojenja vsakogar, ki ga sreča. Prav zaradi njegove posredne obsodbe Silvine žrtve pri italijanskem oficirju ona zaprosi za premestitev v Dobropolje in z njuno ločenostjo se začne tudi Viktorjevo ozdravljanje od *»sodniškega kompleksa«*, ki pa se dejansko zgodi s Silvino aretacijo; ko Viktor spoznava trpljenje ljudi med vojno, ki je uradnim evidencam prikrito in ob tem spremlja še Silvino trnovo pot, spoznava, da je on le eden izmed tistih, ki so trpeli, njegovo trpljenje pa le kaplja v morju medvojne bolečine.

Viktorjev odnos do OF in domobrancev je skoraj popolnoma identičen Silvinemu, le da se njegov glede na njenega spreminja nekoliko z zamikom – nove informacije pač zve šele preko Silve. Na začetku romana še lahko spremljamo Viktorjev govor v obrambo Sovjetski zvezi in komunizmu v španski državljanski vojni, edina nevarnost Slovincem se mu zdi uperjena z nemške strani. Toda tekom vojne Žalarja spremlja zanimiv paradoks; vedno mu uspe dobiti prijatelje z *»nasprotne«*, torej bele strani. V taborišču se spoprijatelji s Stržinarjem, kasneje z domobranskim oficirjem Savškom, pa z obema podbreškima župnikoma ... Po vojni ga najbolj boli združeno gospodarstvo – težko prenaša uničevanje

zemlje in nerazumno gospodarjenje z njo, pa tudi nesposobne ljudi na pomembnih položajih. Toda prepričanje, da se bo to sčasoma uredilo, ga naglo zapušča in Silvi v Dobropolje razočaran piše: »Celo to življenje postaja geslo in kričanje.« (II, 230), kasneje pa ji pripoveduje, da je na podbreškem koncu raziskal precej medvojnih umorov, ki so se zgodili dosti drugače, kakor pa trdi partija. In prav to spoznanje ga privede do – krivde. »Čutim krivdo! /.../ Skušam se braniti z internacijo, /.../, toda vse je ničevo. Naša krivda je bila v zanesenjaštvu. Verjeli smo vse kar so nam govorili, in pri nasprotniku nismo hoteli videti niti ene dobre poteze. Besedo 'izdajalec' smo nataknili vsakemu, čeprav ga nismo niti poznali. Niti tega nismo hoteli slišati, kaj bi hotel povedati.« (III, 26)

Žalar se svoje krivde loti na svoj način – načelno. Po Silvini aretaciji se odpove tako dragi mu učiteljski službi, kajti ostati hoče zvest sebi in svojim načelom, zdi se mu, da s služenjem rdečemu sistemu izdaja Silvo. Kmalu pa začne plačevati tudi svojo lastno ceno, kajti z izstopom iz sistema si prisluži njegovo represijo, ki se kaže v vohunjenju, psihičnemu izsiljevanju, izgubi službe in grožnjah. Vse to ga privede do novega sklepa o protirevolucionarjih (ki ga je Mauser menda povzel po zagovoru pisatelja Narteja Velikonje na povojnem procesu proti njemu): »Danes sem prepričan, da so imeli prav; če so kdaj pogrešili, so pogrešili nemara le v taktiki.« (IV, 120) Ker po vojni s takim mišljenjem ni bilo varno nositi glave naokoli, se je Viktor Žalar s težkim srcem odločil zapustiti domovino.

6.6.3 BLAŽ BREGAR

Negativnost literarnega lika Blaža Bregarja verjetno presega le še partijec Saša. Omahljiv, preračunljiv, nezanesljiv in »sam sebi Judež« (I, 16), kakor bi ga opisal Žalar, je Blaž pač moral ostati brez Silve, ki je ob Žalarju rasla v vedno bolj dovršeno osebnost. Bregar že v prvem srečanju z Viktorjem razloži, da je zanj »življenje kot trgovina. Prodajaš tisto, kar je ljudem všeč.« (I, 12) Prav to je tudi zares počel. Nikoli se ni načelno izjasnil, za katero idejo stoji, prav nikoli se ni odločil, nikoli ni stal za svojo besedo. Kolebal je od ene opcije k drugi, kakor mu je pač najbolje kazalo. Med vojno je poskušal navezati čim boljše stike z italijanskimi oficirji, ni se mu zdelo pod častjo, da je njegova lastna zaročenka prodala svojo nedolžnost za njegovo rešitev iz taborišča, hkrati je prispevek dajal tudi partizanskemu terenskemu zaupniku, ves čas pa preudarjal, kaj bi se finančno najbolj splačalo. Seveda je

imel pri tem početju čudovito oporo v lastnem očetu, ki je bil prav tak. Zdi se, da je ob srečanjih z Žalarjem nekajkrat dobil nekoliko slabo vest ob svojem hinavskem vedenju, vendar je bil razlog njegovega početja povsem jasen: Blaž Bregar nikoli ni imel poguma. To so mu proti koncu zgodbe jasno povedali skoraj vsi protagonisti, celo Nataša, takrat že njegova umirajoča žena.

Po vojni se je Bregar vpisal v partijo – seveda ne iz ideoloških nazorov, postal direktor podjetja, ustanovljenega na premoženju svojega očeta, kimal na partijskih sestankih, na skrivaj pa ponarejal denar in si pripravljaj pot za pobeg v tujino. Nekajkrat je celo nakazal, da bi tam končno lahko začel novo, čisto življenje, in s tem dal misliti, da se je morda utrudil celo svojega lastnega omahovanja. Toda če njegov lik lahko med bralci najde vsaj nekaj simpatije ob obupnem poskušanju ohranitve svojega premoženja, jo zagotovo izgubi, ko od Silve zahteva splav in jo kasneje tako rekoč zavrže, še bolj pa mu ugled pade, ko Razpetu na ponižujoč način spelje ženo, se z njo igra, dokler je mlada, lepa in zdrava, ko pa se začne njeno boleče umiranje in hiranje, jo pač zamenja za novo lepo in mlado žensko.

Cenili ga nisi niti v partijskih krogih. Saša je nekoč o njem dejal: *»Sovražim bele, toda dajem jim priznanje, ki ga Bregarju ne morem dati. Beli so nosili svojo glavo naprodaj kakor mi, Bregar jo je hranil za užitek. Ničesar ni storil, kar bi njemu osebno ne prineslo koristi. /.../ Povem vam zgodbo o tem ničvrednem človeku, ki srka mozek drugim, da bi sebi ohranil življenje.«* (IV, 82) Toda liku Bregarja je vendarle treba priznati eno: za svoje neprestane izdaje je vedno našel izvrstna opravičila, s katerimi je pomiril vsaj svojo vest, če že drugega ne.

6.6.4 LADO RAZPET – KOSTJA

Razpetov literarni lik se aktivno pojavlja le v drugi knjigi trilogije (v tretji pa zgodbo ves čas spremlja njegova senca). Verjetno je to ena najbolj tragičnih oseb celotnega romana. Med vojno politkomisar in predan partizan, po zmagi zagrizen borec za nove vrednote, skozi celo zgodbo do kraja pošten do sebe in svojih načel, pa ga vendar vsi zapustijo, njegovi najbližji pa ga celo izdajo. Žena mu nasadi rogove in pobegne, partija se mu kljub vsem zaslugam in iskreni angažiranosti odreče, okolica v njem najde posebljeno krivdo za vse

slabo, kar je prinesel povojni čas ... In ko odkrije, da se je zveržilo vse, za kar se je boril (in celo ubijal v ta namen), izgubi ves smisel življenja in se ustrelj.

Ker je Razpet edini literarni lik v trilogiji, ki je ideološko na strani komunistov in je hkrati iskren v svojih načelih ter zares verjame temu, za kar se bori, je zanimiv njegov pogled na revolucijo, ki ga nekoč poda Silvi: »Vsaka revolucija je neusmiljena, vsaka je hujša od vojne. V vojnah gre navadno samo za ozemlje, za meje in za žalitve. V revolucijah gre za več; gre za ideje, na katerih življenje stoji.« (II, 218) In ker je celo njegovo življenje stalo na ideji komunistične revolucije, je bil Razpet popolnoma vdan tudi mišljenju, da »ne moreš biti zgrajen komunist, če nisi pripravljen likvidirati tudi svojega prijatelja, za katerega veš, da bo storil vse, da bi tvojo idejo pohodil in razmrcvaril.« (II, 220) Toda po vojni so se mu spomini vračali na pretekle likvidacije in mu omejevali sproščeno življenje, zaradi česar tudi Nataši ni zmogel dati lahkotnosti, ki jo je pričakovala.

Od vseh Razpetovih misli pa na stanje, ki ga je prepričalo v to, da je bila komunistična ideja izdana, najbolj kaže naslednja: »Nikdar nisem mislil, da bo naša osvobodilna borba najhujši udarec dobila v miru. In vendar ga je. Med nami je potem pričel rasti povsem nov razred, ki je od vsega, kar je nekoč bilo, ohranil samo gesla. /.../ Kakor hitro so sedli na odgovorna mesta, v iste fotelje kakor nekoč kapitalisti, so jim postali enaki ... Proletarski kapitalisti!« (III, 65)

6.6.5 NATAŠA RAZPET/BREGAR

Literarni lik Razpetove žene v trilogiji odigra predvsem vlogo osebe, ki trpi zaradi krivde osebnega izdajstva. Vendar jo do tega spoznanja pripelje še le težka bolezen in soočanje z bližajočo se smrtjo, močno pa ji pomagata tudi Neža in Silva. Nataša je šla v rani mladosti v partizane, tam sicer odrasla v žensko, a pri tem odraščanju izpustila poglavje med otrokom in zrelo žensko, kakor ji je nekoč povedala Silva, ter si nakopala stalne psihološke motnje (pa ne le zaradi »izpuščenega poglavja«; k temu so izdatno prispevali tudi umori, ki jih je v gozdu delala sama ali pa jim bila priča). Silva o tem piše Žalarju: »Da bi ti videl Natašo in njeno bolezen! To ni samo beg pred duhovi, Viktor. To je bežanje pred resničnostjo, ki se je rodila iz zlaganosti.« (III, 26)

Nataša v nasprotju z Razpetom ni morila zaradi ideologije; bolj verjetno je, da je to počela, ker so to pač počeli vsi. Zato tudi nima nobenih ambicij po vojni ustvarjati socialistične družbe kakor njen mož. Ona hoče samo pobegniti iz morečih spominov, se zakopati v udobno luksuzno življenje in užiti vse, za kar je bila v gozdu prikrajšana. Če mora za to zapustiti moža, je niti ne gane preveč.

Čisto drugačna je Nataša pred smrtjo; ne samo, da se zave vsega trpljenja, ki ga je povzročila Razpetu, se na skrivaj spove in si zaželi biti ljubljena na način, kakor se ljubita Silva in Viktor; uspe ji celo ljubiti Blaža kljub temu, da jo ta vara, in tokrat ljubiti s pravo ljubeznijo.

6.6.6 KOMUNISTIČNA PARTIJA (SAŠA, CESTNIK, ŽELAK ...)

Zgolj na hitro se dotaknimo še partijcev, od katerih je v trilogiji najaktivnejšo vlogo odigral literarni lik Saše, partijca na precej visokem položaju. V romanu nobenemu od omenjenih oseb (ne Saši, ne Cestniku in ne Želaku) ni namenjenih veliko pozitivnih lastnosti. Vsi po vrsti skrbijo predvsem za svoje osebne koristi, nasprotno od Razpeta pa povojno zmedo in razdor uporabljajo predvsem za doseg osebni ciljev in niti malo ne za komunistično revolucijo, za katero naj bi se borili. Razpet Saši v nekem pogovoru očita, da se je kmalu umaknil na osvobojeno ozemlje, namesto da bi se še naprej boril na terenu, kakor se je on. Poleg tega vsi trije aktivno uporabljajo prevare in izdaje in nikomur ni pretirano mar, če zaradi tega komu mimogrede uniči življenje; pomemben je pač le osebni interes.

Ena večjih krivd, ki jih Razpet nekoč očita partiji, je ta: *»Rekar je moral pasti, korist njegove smrti vsrkava in rabi partija, odgovornost za Rekarjevo smrt pa naj nosi likvidator! Za vse nasilne smrti naj nosijo odgovornost posamezniki, partija mora ostati čista in nedotaknjena.»* (III, 72) Tega načela se držijo tudi zgoraj omenjeni partijci – če se zgodi, da kakšna napaka uide v javnost, je potrebno zgolj poiskati krivca in ga obsoditi, pa je problem rešen. Če je krivec res kriv, niti ni tako pomembno, važna je le oprana čast partije (in njih samih).

V romanu se pojavi tudi nekaj slikovitih opisov partijskih sestankov, pa brezmadežno delovanje partijskih sodišč, medvojno dogajanje je začinjeno predvsem z opisi likvidacij in eliminacij po partijskem naročilu, zgodba pa se dotakne tudi propagande komunistične partije iz časa nemškega napada na Jugoslavijo, ko sta bili Nemčija in Sovjetska zveza še zaveznici: partijci so trosili lističe s pozivi, naj se Nemcem nihče ne upira.

6.6.7 PRIPADNIKI DOMOBRANCEV (STRŽINAR, OFICIR SAVŠEK, FRANCE REKAR ...)

Liki z domobranskega brega so omenjeni dokaj površno in hitro; natančneje spoznamo le Rekarja in nekoliko tudi Stržinarja, interniranca v Gonarsu, ki se tam spoprijatelji z Žalarjem in po vrnitvi Silvi prinese njegovo pismo.

Rekar se pred bralcem riše kot močna in trdna osebnost, ki od svojih načel ne odstopa pod nobenim pogojem, enako pa velja tudi za mladega Stržinarja, ki v taborišču brez strahu nasprotuje vsem drugače mislečim. Oba med vojno padeta.

6.6.8 CERKVENI KROGI (NEŽA, DUHOVNIKI ...)

Če so v romanu skoraj vse partijske literarne osebe predstavljene nesimpatično, za s Cerkvijo povezane velja ravno obratno; tako Neža kot oba podbreška župnika so precej pozitivni liki, enako velja tudi za sicer zelo na hitro omenjenega umorjenega duhovnika iz Hinj. Edino nekoliko manj prikupno vlogo lahko najdemo v partizanskem duhovniku, ki je po vojni izstopil iz duhovniške službe in se poročil, pa še ta je omenjen zgolj mimobežno.

Vse zgoraj omenjene osebe so v romanu podvržene bolj ali manj krutim usodam. Neža mora zaradi razpustitve zapustiti samostan, prvega podbreškega župnika izženejo Nemci, povojnega podbreškega župnika preganja nova ljudska oblast, mimogrede omenjeni župnik iz Hinj pa je bil umorjen med vojno v gozdu. Kljub temu vsi ostajajo trdno zasidrani v svojih stališčih, odlikuje pa jih predvsem umirjenost in rabsodnost ne glede na težo položaja.

6.7 PROTAGONISTI TRILOGIJE KOT (NE)IZDAJALCI

Po končani značajski opredelitvi literarnih oseb in pregledu njihovega psihološkega razvoja se lahko končno posvetimo razpravi o njihovem izdajstvu. Ker se njihova dejanja izdaje na eni in zvestobe na drugi strani prepletajo, se tokrat dela ne bomo lotili ločeno po likih, ampak se bomo osredotočili na različne vrste izdajstva, ki smo jih omenjali že v drugem poglavju naloge – govorili bomo o izdajstvu naroda, izdajstvu posameznika in izdajstvu samega sebe.

Izdajstvo se v trilogiji pojavlja v več kontekstih. Precejkrat seveda kot sopomenka domobrancem, vendar pa po drugi strani tudi kot skoraj ironičen opis krivde, ki jo je partija nalepila praktično vsakemu, ki ji ni bil všeč.

6.7.1 IZDAJSTVO NARODA OZIROMA SKUPNOSTI

Glede na to, da razmišljamo predvsem o izdajstvu v kontekstu slovenske državljanske vojne, je izdajstvo naroda za nas največje vprašanje. Pisali smo že o problemih izdajstva v smislu vprašanja partizanov in domobrancev, dotaknili smo se domobranske kolaboracije ter razmišljali o ciljih, ki sta jih imeli obe strani in so si bili precej nasprotni, sedaj pa se posvetimo literarnim likom trilogije *Ljudje pod bičem*.

Izraz »izdajalec naroda« se v delu pojavlja predvsem v smislu partijskega poimenovanja domobrancev, ki so sodelovali z okupatorjem, pri čemer je pojem »izdajalec naroda« še najlepši izraz, ki se za njihovo poimenovanje rabi. V delu se liki večkrat srečajo z dilemo domobranskega jemanja orožja od sovražnikov. Ostre debate o tem tečejo v taborišču na Gonarsu, kjer so v isti baraki zaprti Bregar, Žalar, nekaj partijcev in Stržinar – domobranec. Na prvi pogled se zdi, da bodo partijci v prepiru s Stržinarjem zmagali prav z argumentom, da beli jemljejo orožje od Italijanov, toda Bregar jim kmalu pove, da se enako dogaja s partizani – z orožjem jih zalaga prav italijanska partija (I, 151). O tej temi se v pogovoru s Silvo in Viktorjem razgovori tudi podbreški župnik, ki pravi: *»Vi pravite, da so beli jemali orožje od rjave svobode. Rdeči so ga jemali od rdeče, samo z eno razliko, ki se meni zdi tako odločilna, da jo moram povedati. Beli so ga jemali s stisnjenimi zobmi – s*

pestjo ne moreš udariti proti krogli, rdeči so ga jemali s kričanjem in Stalinovo ime in rdeča zvezda sta postala tudi njihov znak.» (II, 103)

O vaških stražah kot izdajalcih v pismu Silvi piše tudi Žalar; toda njegovo pisanje je precej bolj preudarno, saj poskuša zaobjeti celotno resnico, ko pravi, da *»za to dejanje ne nosijo krivde samo beli, temveč v prvi vrsti naši /.../. Ti so namreč začeli nadevati ime izdajavec vsakemu, ki jim ne kima, in s krivičnimi likvidacijami prignali nasprotni tabor tako daleč, da se je odločil za svojo organizacijo.«* (I, 182) Viktor se nasploh v svojih sodbah vedno trudi biti čim bolj pošten; čeprav namreč od samega začetka obsoja nastanek vaških straž in kasneje domobrancev, jim hkrati priznava argumente, s katerimi so se začeli organizirati (pri tem imamo v mislih predvsem krivične likvidacije in prisilne represalije, proti katerim so se ljudje želeli boriti in so za to potrebovali tudi orožje, poleg tega pa tudi komunistično revolucijo, s katero se vsi niso strinjali, komunisti pa pri odločitvi zanjo niso bili ravno demokratični).

V romanu se vprašanje *»kdo je pravzaprav tu izdajalec?«* prvič eksplicitno pojavi šele, ko se Silva sreča z Rekarjevim sinom. Ko v šoli po učnem načrtu na tablo napiše, da so bili izdajalci belogardisti, ki so se borili proti svojemu narodu in proti ljudski oblasti, se ji Anton Rekar glasno upre, da njegov oče pač ni bil izdajalec, na njeno vprašanje, kaj je torej bil, pa ji odgovori preprosto: *»Oče!«* Ko Silva kasneje razmišlja o tem, kdo je izdajalec, največji problem vidi v tem, da so Dobropoljci, ki jih je spoznala, prijazni, mirni in tihi ljudje – nikakor se ne more sprijazniti s tem, da bi bili to narodni izdajalci. In tu pridemo do vprašanja, ki smo si ga že zastavljali in je do njega prišla tudi Silva – ali res lahko vsakega človeka, ki pripada neki skupnosti, kar pavšalno označiš s pridevnikom, s katerim si prej označil celotno skupnost? Ali drugače: morda od daleč gledano dobrepoljska dolina je izdajalska. Borili so se z italijanskim orožjem in pobijali slovenske partizane. Toda ko dogajanje približaš in se osredotočiš na vsako posamezno življenje, se vse spremeni, kakor se je spremenil tudi Silvin odnos do belih, ko je spoznala družino umrlega Franceta Rekarja. Kmalu je namreč spoznala, da se boj belih proti rdečim ni dogajal zaradi golega sovraštva belih do rdečih, da se beli niso uprli partizanom zaradi pomanjkanja domoljubja, ampak so bili v ozadju predvsem razlogi, omenjeni že zgoraj – strah pred nepoštenimi likvidacijami in nestrinjanje z revolucijo. Poleg tega pa je glede tega vprašanja pomembno tudi to, koliko je pravzaprav posamezen borec vedel o celotnem dogajanju. Je France Rekar s stališča partizanov izdajalec? Če predpostavimo, da je domobranstvo po svojih ciljih izdajalsko (s strani OF seveda), je Rekar izdajalec le v primeru, da je natančno vedel za te cilje, jih razumel

in se zanje tudi boril. Če pa se je boril zgolj za svoje preživetje (in za preživetje svoje družine), pa mu izdajalstvo verjetno precej težje prisodimo.

Še en vidik izdaje naroda lahko prepoznamo v romanu – izdajo vseh tistih partizanov, ki so se med vojno borili za svobodo in novo življenje, po osvoboditvi pa so si z zaslugami iz gozda priborili službe z dobrimi plačami, pozabili na vse, za kar so se pravzaprav v resnici bojevali, se zasedli na novih položajih in začeli zlorabljeni oblast, ki so jo naenkrat imeli v rokah. Primer za to je seveda Saša, ki je na svojem položaju manipuliral z mnogimi ljudmi (z Bregarjevo tajnico Lidijo in prijateljico Valenko, na primer) in jih izsiljeval zato, da bi dosegel lastni cilj.

Neke vrste izdaja je verjetno izdaja zaupanja naroda v sodni sistem. Tega seveda ne moremo enačiti z izdajstvom naroda, a v kontekstu obravnavanja teme izdajalstva se zdi vredno omembe. Ko se Silva znajde v zaporu, se tam neprestano srečuje z žrtvami sistema, ki niso krive ničesar, a so v zaporu zaradi potreb ustvarjanja krivcev, na katere bo lahko nova oblast prevalila vse grehe in težave, ali pa zgolj zato, ker niso kimalle vsemu, kar je nova oblast zapovedala – tako kot se je na primer zgodilo Silvi.

Izdajstvo naroda pa se v romanu pojavlja tudi kot neke vrste nalepka nove oblasti, s katero ta označi vse, ki so ji na poti, da jih nato lahko zapre ali pošlje na prisilno delo. In če se nekoliko poigramo z besedami, lahko po dogajanju v romanu povzamemo tudi, da je izdaja naroda, da je partija nedolžne obsojala kot izdajalce naroda.

Osredotočimo se še na učiteljski par Silve in Viktorja. S stališča partije bi ju lahko za izdajalca nove socialistične skupnosti označili več kot enkrat. Viktorja na primer, ko je pustil službo, čeprav je bil nujno potreben kader. Silvo, ko je kršila nove zakone in imela v lasti prepovedano literaturo. Oba, ko sta nezakonito zapustila državo. Vprašanje je le, kaj storiti, ko se posameznik z nekim radikalnim stališčem oblasti ne strinja. Vendar pa je to zgolj preblisk, ki ga na tem mestu ne utegnemo natančneje obdelati.

In ko smo že pri stališču partije; ta bi kot izdajo naroda gotovo obsodila tudi dejanja dveh stražarjev v delovnem taborišču, ki sta očarala Silvo. Prvi je skrivaj pošiljal njena pisma Viktorju in ji s tem utrl pot mimo cenzure, drugi pa je dovolil, da je zaprti duhovnih spovedal zaprto jetnico. Vendar pa sta po drugi strani stražarja na tak način ostala zvesta sebi in svojim moralnim načelom! In že smo pri razhajanju zvestobe sebi na eni in skupnosti na drugi strani.

Silva proti koncu svojega bivanja v Dobropolju prihaja do naslednjega zaključka: ni važno, kakšne barve je bil morilec, če je moril, je storil zločin. Če je moril pripadnika lastnega naroda, je zločin še toliko grozljivejši. In vsak zločin bi bilo treba kaznovati. Zaključimo z mislijo, ki jo je prebrala tudi Silva v Tihem Donu Šolohova: »*V letu zmešnjav in razvrata – ne obsodite, bratje, brata!*« (III, 5)

6.7.2 IZDAJSTVO POSAMEZNIKA

Pri izdaji posameznika zagotovo vodi Blaž Bregar. Lahko bi celo rekli, da je on izdal kar – vse. Najbolj očitno seveda Viktorja v taborišču v Gonarsu, ko je pričal proti njemu in mu s tem »prislužil«, da so ga italijanski pazniki mučili in pretepali. Izdal je tudi Silvo, ko ni bil pripravljen sprejeti posledic njene žrtve, ki jo je storila zanj. Izdal je celo partijo, ko se je vanjo vpisal zgolj zaradi stremenja k boljšemu življenju! Precej boleče je tudi njegovo izdajstvo prijateljstva z Razpetom, ki ga je izkoristil le za to, da je preko njega prišel do njegove žene. In nenazadnje – kako bi lahko rekli njegovim dejanjem do Nataše drugače kot izdaja? Izdaja ljubezni takrat, ko bi jo Nataša najbolj potrebovala; v trenutkih pred smrtjo, ko je najbolj hrepenela po njegovi bližini in opori. Blaža bi lahko v romanu Ljudje pod bičem poimenovali skorajda kralj izdaj!

Blaž je izdal vse, Razpeta pa so – ravno nasprotno – izdali vsi! Ironično pri tem je to, da je ravno Razpet poskušal ostati zvest vsemu, v kar je verjel. Toda njegov trud mu ni prinesel plačila. Ko ga je izdala Nataša in pobegnila z Bregarjem, se mu je razsul svet družinskega življenja. (Rečemo lahko, da ga je izdala tudi že s tem, ko se je z njim poročila, pa mu ni povedala, da ne more imeti otrok.) Nataša pa ga ni zapustila le na področju ljubezenskega življenja; zapustila ga je tudi v smislu njunih skupnih sanj, ki sta jih zidala še kot partizana v gozdu. Razpet je upal in verjel, da se bosta po vojni skupaj trudila za novo socialistično skupnost, v tem je videl celo notranje izpolnjenje. Nataša pa je hotela po vojni le še zbežati od vsega, kar jo je spominjalo na preteklost – mogoče prav zato tudi od Razpeta ... Poleg Natašine osebne izdaje pa je bil Razpet izdan tudi javno in to s strani tistih, ki naj bi mu najbolj krili hrbet – partije. Ko so ga potrebovali za vpeljevanje novih idej v dobropoljsko dolino, so ga dobro izrabili. Ko se je ljudstvo uprlo, pa so ga pustili samega z ljudmi, ki so ga

sovražili. Razpet je do zadnjega verjel, da je komunizem lepa prihodnost za vse. Toda ko je bilo njegovo zaupanje v komunistične prijatelje izdano, se mu je začelo počasi podirati.

O Natašinem izdajstvu ni potrebno veliko besed, saj že vse povedano. Zanimivo je morda to, da se je posledic svoje izdaje Razpetove zvestobe zares zavedala šele na smrtni postelji. Šele takrat se je soočila s svojimi dejanji in se s tem hkrati tudi pomirila sama s seboj.

Viktor in Silva sta tudi v smislu izdaje svetli točki romana. Sploh za Silvo težko najdemo primer izdaje sočloveka. Ves čas se je poskušala držati svojega načela »ostati človek«, ves čas je poskušala stati ob strani vsem, ki so jo potrebovali. To se je še najbolj izkazalo v njenem odnosu do Nataše, ki ji je ostala zvesta prijateljica celo takrat, ko je bila zaprta v taborišču. Silva se je pač vedno zavedala svojih dolžnosti in jih je tudi močno spoštovala, kar se kaže skozi celotno zgodbo romana. Viktor pa si je gotovo zaslužil vse pohvale s tem, ko je pustil službo učitelja. Celó sam je namreč dejal, da se ob tem, ko je v službi nove ljudske oblasti, počuti kot izdajalec Silve.

Ostane nam še en izdajalec – in to kar službeno. Cestnik, partijski ovaduh, je z izdajanjem skrbel za svoj »ugled« v partijskih krogih, si poskušal prislužiti kakšno boljše delovno mesto, se prikupiti svojim nadrejenim, za vse to pa so ceno plačevale bolj ali manj nedolžne žrtve njegovih izdajstev, med drugim tudi Silva. Žalostno je le to, da glede na veliko število zapornic in zapornikov, ki jih je v zaporu spoznala Silva, Cestnik pač gotovo ni bil edini službeni izdajalec tega časa ...

6.7.3 IZDAJSTVO SAMEGA SEBE

Ostane nam še najbolj intimna vrsta izdaje – tista, za katero drugi morda sploh nikoli ne izvejo. O njej prvi spregovori Viktor in to prav na začetku trilogije v pogovoru s kom drugim kot z Blažem. Ko Blaž razglablja o svojih pogledih na svet, Viktor komentira, da si v tem primeru pač *»sam sebi Judež«*. (I, 16) Toda – je bil Blaž sploh lahko izdajalec samega sebe? Morda ne, kajti izdati svojih načel ni mogel, glede na to, da je bilo njegovo edino načelo biti brez načel. Bregar sam o tem pravi, da *»prihaja do mnenja, da je treba značaj cepiti v zunanji in notranji. Notranji del značaja je lahko trden in zgrajen, zunanji v tem času*

pa mora biti okreten!« (I, 16) Torej v šali lahko predpostavljamo, da je bil Bregar morda v sebi celo zelo trden in odločen – a tega na zunaj vsekakor ni pokazal niti enkrat.

Očiten protagonist zvestobe samemu sebi pa je seveda Viktor Žalar – viharik. Raje bi kačursko propadel, kot pa zatajil svoj značaj oziroma svoj pogled na svet. Sebi je ostal zvest prav v vseh situacijah, ki jih pred bralca prinaša trilogija, celo takrat, ko je bilo ogroženo njegovo življenje. Svoj pogled je prenesel tudi na Silvo, kar pa verjetno ni bilo pretirano težko, saj je Silva v sebi nosila tudi nauk svojega očeta: »Ne stori ničesar, kar bi ti umazalo značaj.« (II, 175) Vendar pa lahko omenimo še dogajanje po osvoboditvi, v času izvajanja podrobnega nadzora nad ljudmi; Silva kot učiteljica mu je bila seveda še posebej izpostavljena. V tem času se je kar nekajkrat znašla v dilemi, ali naj posluša svoje srce in odide v cerkev, ali naj ostane previdna in se izogne morebitnim sankcijam. Šele za božič, ki ga je preživljala v Dobropolju, je prvič zbrala pogum, se odločila za zvestobo lasnim načelom in se odpravila k jutranji maši. Še vedno pa ji je ostajala dilema poučevanja – z njenim pogledom na svet so se informacije, ki jih je morala podajati učencem, teple in to jo je postavljalo v precej neprijeten položaj. A reševala ga je tudi s tem, da je redno obiskovala »bele« družine svojih učencev ter se poskušala čim bolj poučiti o dejanskem dogajanju med vojno.

Podobno kot Žalar pa je v zvestobi sebi kačursko vztrajal tudi Razpet. Kljub samoti na dobrepoljskem bojnem polju je ostal zvest ideji, v katero je verjel, pa tudi sebi in svojim načelom.

Za zaključek pa pogledjmo na Viktorja in Silvo še z ene plati; morda sta se proti koncu zgodbe res pridružila strani, ki je bila javno ožigosana za izdajalsko. Toda pri tem sta ostala zvesta sebi in svojim načelom, kar ju je navsezadnje postavilo visoko nad partije, ki so sicer kimali na sestankih, a v resnici varali sebe in svoje partijske tovariše.

7. ZAKLJUČEK

Že ob vedenju, da je bil Mauser po vojni izgnan iz domovine ter je večino svojega pisateljskega dela ustvaril v koroških begunskih taboriščih in kasneje v Ameriki, lahko sklepamo, da bo trilogija Ljudje pod bičem *drugačna* od večine slovenskih romanov, ki so se po vojni ukvarjali z medvojno tematiko (in pri tem niso prišli na črno listo). In vendar smo lahko kljub temu na začetku romana nekoliko presenečeni; glavna literarna lika podpirata OF, sta precej zadržana do Cerkve in katoliške vere in celo prezirata vse, ki se postavljajo nasproti partizanom. Mauser se je pač odločil za drugačno pripovedno pot; pred bralcem potrpežljivo razgrinja spremembo v človeku, ki počasi spoznava tudi temnejše dogodke iz osvobodilnega boja svojega lastnega naroda – tiste dogodke, ki naj bi ostali skriti in navadnim smrtnikom nepoznani ...

Približno takrat, ko po brskanju po različnih zgodovinskih knjigah ugotovimo, da rekonstrukcija medvojnih dogodkov ni tako enostavna, kot izgleda na prvi pogled, se odločimo, da Mauserjevega romana ne bomo presojali z očmi sodnika, ki bo določil, kdo je nesporni izdajalec in kdo ne. Konec koncev to tudi ni naš namen. To je pravzaprav v romanu za nas storil že avtor sam; pred nami je razgrnil paleto različnih izdajstev (v nalogi smo jih ločili na izdajstvo samega sebe, izdajstvo svojega bližnjega ter izdajstvo cele skupnosti oziroma naroda), iz katere lahko potegnemo kakšno »obsodbo« za skoraj vsak literarni lik trilogije. Silva in Viktor najbolj obžalujeta dejstvo, da nista že med vojno prisluhnila nasprotni strani, ampak sta ostala zaverovana vase in v tisto *resnico*, ki je bila bolj glasna. Ljudi sta obsojala za izdajalce, čeprav jih nista poznala. Bregar je že sam po sebi ena velika obsodba; izdajalec sebe, prijatelj, pa tudi partije ter družbenega reda, ki naj bi ga pomagal graditi. Dobropoljci so za partizane nesporni izdajalci, ti pa za njih prav tako nesporni morilci. Naštevamo lahko še naprej, omenimo lahko prav vsako osebo, ki se pojavi v trilogiji.

Precej očitna pa ostaja ločnica med karakterizacijami komunistov in protikomunistov. Skoraj brez izjeme so prvi prikazani temno, negativno, drugi pa ravno nasprotno – precej bolj prijazno, bralec pa do njih razvije sočutje in simpatijo. Seveda najdemo tudi izjeme. V partizanskem taboru so to Razpet, ki v svoji razdvojenosti (na kar nakazuje že njegovo ime) strašno trpi in na koncu tudi stori samomor, pa Nataša, ki se nam s svojim ukradenim otroštvom ne glede na nepremišljena dejanja in nezrelost kar nekam zasmili, poleg njiju pa

tudi oba dobra stražarja v taboriščih, ki pomagata Silvi. Med protikomunističnimi liki pa izrazito negativnih pravzaprav niti ni.

Trilogija je brez dvoma neke vrste dokument tistega časa, že zaradi Mauserjevega sodelovanja v turjaški bitki, pa tudi zato, ker si je kot zdomec lahko privoščil zapise, ki si jih avtorji, ki so ostali v domovini, pač niso mogli (vsaj če so hoteli ostati zunaj taborišč in zaporov). Seveda ga je treba jemati kot literarno delo, toda med fikcijo lahko slutimo tudi delce resničnosti. Omembe vreden pa se zdi odnos implicitnega avtorja do partizanov; kljub morda pričakovanemu preziru in sovražni nastrojenosti glede na Mauserjevo izkušnjo z njimi tega v trilogiji ni moč zaslediti. V opisu turjaške tragedije, objavljenem v argentinskem Vestniku, jih celo naziva kot »rdeče brate« (nav. po Pibernik 1993: 25).

Zanimiva je vpletenost zgodovinskih dejstev v samo zgodbo trilogije (verodostojni opisi poveljnih kazenskih taborišč, vračanje domobrancev, pa seveda Turjak itd.), pa tudi uporaba najrazličnejših literarnih besedil (Tihi Don, Zapiski iz mrtvega doma, Martin Kačur, Župančičeve pesmi ...), ki v romanu odlično delujejo, hkrati pa kažejo tudi na razgledanost avtorja samega. Prav tako so zanimive nekatere že skoraj preroške navedbe (na primer razmišljanje o tem, kako bodo nekoč izkopavali posmrtno ostanke po vojni pobitih).

Toda če se vrnemo k izdajstvu; trilogija konec koncev nikogar neposredno ne obsoja izdajalstva, pa tudi nikogar povsem ne opravičuje. Zgodba riše krivde posameznikov in celotne skupnosti, jih prikazuje iz različnih perspektiv, hkrati pa poudarja, da je na koncu pomembno le še to, da ostaneš človek. Misel, ki jo Silva skozi roman večkrat ponovi, se proti koncu zgodbe vedno bolj zateka k njej ter v njej išče temelj za svoje mnenje o medvojnih in poveljnih dogodkih. Misel, ki bi si jo pravzaprav lahko ponavljal vsak človek.

8. VIRI IN LITERATURA

- Mauser, Karel: *Ljudje pod bičem* I-IV. Celovec: Mohorjeva založba, 1991.
- Mauser, Karel: *Na ozarah*. Buenos Aires: SKA, 1970.
- Pibernik, France: *Karel Mauser*. Koper: Ognjišče, 1993.
- Granda, Stane: *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Celjska Mohorjeva Družba, 2008.
- *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848-1992*. Ur. Jasna Fischer et al. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.
- Griesser – Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod. Slovenija 1941-1945*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- Marx, Karl in Engels, Friedrich: *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje, 2010.
- Žajdela, Ivo: *Zasuta usta*. Ljubljana: samozaložba, 1996.
- Kos, Janko: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS, 2001
- Glušič, Helga: *Sto slovenskih pripovednikov*. Ljubljana: Prešernova družba, 1996.
- *Sveto pismo*, SSP. Ljubljana, Svetopisemska družba Slovenije, 2008.
- Ricoeur, Paul: *Sebe kot drugega*. Ljubljana: KUD Apokalipsa, 2011.
- Platon: *Država*. Ljubljana: Mihelač, 1995.
- Južnič, Stane: *Politična zgodovina 20. stoletja. Visokošolski učbenik*. Ljubljana: DZS, 1985.
- *Družbeni nauk Cerkve*. Ur. Janez Juhant in Rafko Valenčič. Celje: Mohorjeva družba, 1994.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 12. septembra 2012

Klara Pavlinič